

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Darbo teisės katedra

Gražinos Beigo
V kurso darbo teisės
studijų atšakos studentės

Magistro darbas

***Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų
sistemos ypatumai***

Vadovas: lekt. dr. Jurij Maculevič
Recenzentas: as. Simona Cirtautaitė-Kaminskienė

Vilnius
2009

TURINYS

ĮVADAS	3
1. VALSTYBINIŲ PENSIJŲ SISTEMOS SAMPRATA IR PAGRINDINIAI JOS BRUOŽAI	4
2. VALSTYBINIŲ PENSIJŲ SISTEMOS RAIDA	14
3. VALSTYBINIŲ PENSIJŲ RŪŠIŲ REGLAMENTAVIMO YPATUMAI	23
3.1. Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos	23
3.2. Nukentėjusių asmenų valstybinės pensijos	28
3.3. Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos	35
3.4. Mokslininkų valstybinių pensijų ypatumai	46
3.5. Teisėjų valstybinės pensijos	52
IŠVADOS	58
SUMMARY	59
LITERATŪRA	60

IVADAS

Vienas svarbiausių kiekvienos valstybės uždavinių yra patikimos socialinės apsaugos sistemos sukūrimas. Socialinė apsauga suprantama kaip „visuma priemonių, kurių dėka sukuriamas solidarumas tarp žmonių, netekusių (ar iškilus grėsmei netekti) darbo pajamų arba patyrusių itin didelių išlaidų.

Valstybinės pensijos, šalia valstybinio socialinio draudimo pensijų bei šalpos išmokų yra dabartinės pensijų sistemos dalis, tačiau valstybinių pensijų sistema turi tam tikrų ypatybių palyginti su tradicinėmis socialinės apsaugos schemomis, dėl to tampa aktualu ar tokios sistemos egzistavimas yra pagrįstas, taip pat siūlomos įvairios alternatyvos. Dėl šios priežasties Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų sistemos analizė leidžia sukurti visos Lietuvos pensijų sistemos tobulinimo modelį bei prognozuoti tolesnes Lietuvos pensijų sistemos reformas.

TYRIMO TIKSLAS. Išanalizuoti Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų teisinį reglamentavimą, įvertinant šios socialinės apsaugos sistemos egzistavimo pagrįstumą bei pagrindines kylančias problemas.

TYRIMO UŽDAVINIAI:

1. atskleisti valstybinių pensijų sistemos pagrindinius bruožus ir reikšmę;
2. išanalizuoti Lietuvos Respublikos valstybines pensijas reglamentuojančių teisės aktų nuostatas;
3. atskleisti valstybinių pensijų sistemos egzistavimo problematiką, remiantis mokslininkų bei ekspertų įvertinimais.

HIPOTEZĖ. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų sistemos egzistavimas valstybėje yra nepagrįstas ir sudaro prielaidas lygiateisiškumo principo pažeidimams.

TYRIMO OBJEKTAS yra valstybinių pensijų sistema apskritai ir atskiri ją sudarantys elementai, jų įtvirtinimas teisės aktuose, valstybinių pensijų reguliavimo raidos ypatumai bei ateities perspektyvos, taip pat valstybinių pensijų vieta socialinės apsaugos srityje.

TYRIMO BAZĖ. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas, Mokslininkų valstybinių pensijų įstatymas, Teisėjų valstybinių pensijų įstatymas, kiti įstatymai ir poįstatyminiai aktai, taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai, reglamentuojantys su valstybinėmis pensijomis susijusius klausimus.

TYRIMO METODAI. Atliekant tyrimą buvo naudotasi šiais metodais: loginės analizės, sisteminės analizės, lyginamosios analizės, istoriniu, teleologiniu ir kitais metodais.

1. VALSTYBINIŲ PENSIJŲ SISTEMOS SAMPRATA IR PAGRINDINIAI JOS BRUOŽAI

Šiuolaikinė žmogaus teisių doktrina yra grindžiama žmogaus teisių nedalomumo ir visų žmogaus teisių vienodo svarbumo principais. Akivaizdu, kad požiūris į socialines teises priklauso visų pirma nuo konstitucinės teisės doktrinos valstybėje. Asmens konstitucinė teisė gauti pensiją yra viena svarbiausių asmens socialinių teisių. Taigi įstatymų leidėjas, priimdamas įstatymus dėl pensinio aprūpinimo, yra saistomas Lietuvos Respublikos Konstitucijos normų ir principų.

Išsamiai analizuojant socialinių teisių įtvirtinimo Lietuvos Respublikos Konstitucijoje reikšmę pažymima Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos tendencija traktuoti socialinių teisių konstitucinį įtvirtinimą kaip valstybės konstitucinius įsipareigojimus socialinėje srityje. Taip lyg ir patvirtinamas požiūris į socialines teises kaip į valstybės socialinę politiką, kuri priklauso ir nuo valstybės ekonominių išteklių.¹

Tas pats objektyvus socialinės apsaugos poreikis gali būti traktuojamas skirtingai. Vienais atvejais jis bus laikomas socialine rizika ir atitinkamai įtraukiamas į specialias socialinės apsaugos schemas, kitais, priešingai, bus suvokiamas kaip tam tikros socialinės grupės siekis naudotis, visuomenės manymu, nepagrįstomis privilegijomis. Dėl šios priežasties socialiniai poreikiai sukelia plačias ir audringas diskusijas, ar jie turėtų būti tenkinami, o jeigu turėtų, tai įstatymų leidėjui iškyla nelengvas uždavinys – juos reglamentuojant nepažeisti įvairių visuomenės grupių interesų.²

Kalbant apie socialinės apsaugos poreikių reglamentavimą pirmiausiai reikėtų aptarti socialinės rizikos sampratą. Taigi „socialinė rizika – tai materialinės padėties pablogėjimo tikimybė dėl darbo pajamų praradimo esant svarbioms objektyvioms socialinėms priežastims, taip pat dėl papildomų išlaidų išlaikant vaikus ar kitus pagalbos reikalingus šeimos narius, arba dėl medicininių ar socialinių paslaugų poreikio tenkinimo.“ Išskirtini tokie pagrindiniai socialinės rizikos požymiai:

1. ryšys su visuomeniniu darbo organizavimu;
2. tikimybinis pobūdis, t.y. tik tikimybės egzistavimas, kad atsiras socialinė rizika;
3. objektyvios atsiradimo priežastys.³

¹ Baltutytė E. Europos socialinė chartija ir socialinės teisės Konstitucijoje. Jurisprudencija, 2002, Nr. 30 (22), p. 75.

² Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje (lietuvių ir latvių kalbomis) // Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje. (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Latvijos Konstitucinio Teismo konferencijos medžiaga). Vilnius. 2007. P. 81-97; P. 169- 184.

³ Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2005, p.16.

Be to, atkreiptinas dėmesys, kad bet koks socialinės apsaugos poreikio pripažinimas socialinės rizikos veiksniais priklauso nuo įsitikinimų, visuotinai priimtinių visuomenei, kas įtakoja ir politinius sprendimus, remiantis kuriais priimami atitinkamų schemų sukūrimą siekiant padėti žmonėms, tam tikrą teisinį reguliavimą nustatantys teisės aktai. Taip pat pažymėtina, kad socialinės apsaugos poreikių pripažinimo socialinės rizikos veiksniais samprata ilgainiui keičiasi dėl visuomeninio gyvenimo pokyčių.⁴ Pažymima, kad skirtingi socialinės rizikos veiksnių pripažinimo būdai nacionalinėse socialinės apsaugos sistemose neturėtų būti tapatinami su manipuliacijomis, dėl kurių kartais atsiranda skirtumų vienos ir tos pačios sistemos socialinės apsaugos schemose.⁵ Be to socialinės apsaugos poreikiai gali būti tenkinami ir už socialinės apsaugos sistemos ribų.

Dabartinę Lietuvos Respublikos pensijų sistemą sudaro valstybinio socialinio draudimo pensijos, mokamos iš valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto ir sudarančios pagrindinę pensijų sistemos dalį, bei iš valstybės biudžeto mokamos valstybinės pensijos bei socialinės arba šalpos pensijos. Atkreiptinas dėmesys, kad aukščiau aptarta socialinės rizikos veiksnių samprata ir išskirtinis nacionalinės teisės sistemos reguliavimas būdingas ir Lietuvai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnyje nustatyta: „Valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais.“⁶ Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnyje yra nustatyti pensinio aprūpinimo ir socialinės paramos pagrindai. Pagal šį Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnį įstatymų leidėjas privalo įstatymu nustatyti senatvės ir invalidumo pensijas, taip pat socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės ir maitintojo netekimo atvejais. Taigi šiuo nurodytu imperatyvu numatytos pagrindinės, mokslininkų išskiriamos, socialinės apsaugos schemas.

Be to, pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją įstatymu gali būti nustatytos ir kitokios, ne tik jos 52 straipsnyje nurodytosios, pensijos ar socialinė parama⁷. Pažymėtina, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją pensinio aprūpinimo pagrindai, asmenys, kuriems skiriamos

⁴ Danny Pieters. Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 45-46.

⁵ Ten pat. P. 48.

⁶ Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014

⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003-07-04 nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 2 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija) ir 13 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 20 d. nutarimu Nr. 83 patvirtintų Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos, Prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų 25 punkto 2 pastraipos (2001 m. gegužės 25 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir šių nuostatų 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 4 daliai“, Valstybės žinios 2003, Nr. 68-3094.

ir mokamos pensijos, pensijų skyrimo ir mokėjimo sąlygos, taip pat pensijų dydžiai nustatomi tik įstatymu. Įstatymų leidėjas, priimdamas įstatymus dėl pensinio aprūpinimo, yra saistomas Konstitucijos normų ir principų.

Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai neišvardytos pensijos yra nustatytos 1994 m. gruodžio 22 d. priimtame Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme, t.y. numatytos valstybinių pensijų rūšys:

1. Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos;
2. nukentėjusių asmenų valstybinės pensijos;
3. pareigūnų ir karių valstybinės pensijos;
4. mokslininkų valstybinės pensijos;
5. teisėjų valstybinės pensijos.

Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija nereglementuoja valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo klausimų: joje nėra numatyta kam, kokiomis sąlygomis ir kokio dydžio jos gali būti skiriamos ir mokamos. Tai nustatyti yra palikta įstatymų leidėjo prerogatyvai. Taigi manytina, kad įstatymų leidėjui kyla pareiga nustatyti nurodytų pensijų rūšis bei įtvirtinti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų lėšų, būtinų šioms pensijoms sukaupimą ir šių pensijų mokėjimą. Kitaip nebūtų realizuota valstybei tenkanti pareiga nustatyti pakankamas Konstitucijoje įtvirtintų teisių įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemonės.

Valstybė, nustatydamą tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį asmenys, atitinkantys įstatymo nustatytas sąlygas, įgyja teisę į tam tikrą įstatyme numatytą pensiją, kartu prisiima išpareigojimą tokią pensiją paskirti ir ją mokėti. Asmeniui, atitinkančiam įstatyme nustatytas sąlygas, priklauso teisė reikalauti, kad valstybė vykdytų įstatymu prisiimtą išpareigojimą ir mokėtų nustatyto dydžio išmokas.⁸ Taigi valstybei kyla pareiga pensinio aprūpinimo santykiuose laikytis teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio tikrumo konstitucinių principų. Tačiau tuo pačiu pažymėtina, kad konstitucinė įgytų teisių ir teisėtų lūkesčių apsauga nereiškia, jog įstatymu nustatyta pensinio aprūpinimo sistema negali būti pertvarkoma. Pertvarkant šią sistemą kiekvienu atveju privalu paisyti Konstitucijos. Darytina išvada, kad esant tokiai situacijai, kai pensinio aprūpinimo sistema turėtų būti pertvarkoma, bet kokiu atveju turi būti laiduojamos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje tiesiogiai nurodytos pensijos, t.y. senatvės ir invalidumo pensijos. Tuo tarpu, jei esamas teisinis reguliavimas iš esmės būtų pakeistas ir neliktų įstatymais

⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 2 dalies (2000 m. liepos 13 d., 2005 m. gegužės 19 d. redakcijos), 11 straipsnio 5 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija), 11 straipsnio 3 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 12 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios, 2008, Nr. 150-6106;

nustatytą, tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai neįvardintą pensijų, įstatymų leidėjas privalėtų nustatyti teisingą susidariusių praradimų kompensavimo mechanizmą asmenims, kuriems tokia pensija buvo paskirta ir mokama. Taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pažymi, kad įstatymų leidėjas tokiu atveju privalėtų numatyti pakankamą pereinamąjį laikotarpį, per kurį nurodyti asmenys galėtų pasirengti tokiems pasikeitimams.⁹ Manytina, kad toks Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išaiškinimas siejamas su ta aplinkybe, kad socialinės apsaugos teisė reguliuoja itin svarbius visuomeninius santykius, dėl šios priežasties negali būti staigių, drastiškų pasikeitimų šioje srityje.

Keblumą vertinant valstybinių pensijų reglamentavimą sukelia šių valstybinių pensijų sistemos koncepcijos neapibrėžtumas. Šios pensijos yra neįmokinės, finansuojamos iš valstybės biudžeto, skirtos atskiroms kategorijoms asmenų, iš dalies susietos su kai kuriomis socialinėmis rizikomis, kai kurios turi individualaus vertinimo pobūdį, jų paskirtis labai specifinė.¹⁰ Tačiau pabrėžtina, kad valstybinės pensijos skyrimas ir mokėjimas neturi tapti privilegija, nes Konstitucija nesaugo ir negina tokių asmenų įgytų teisių, kurios savo turiniu yra privilegijos. Privilegijų gynimas ir apsauga reikštų, kad yra pažeidžiami konstituciniai asmenų lygiateisiškumo, teisingumo principai, Konstitucijoje įtvirtintas darnios visuomenės imperatyvas, taigi ir konstitucinis teisinės valstybės principas.

Visos valstybinės pensijos yra papildomos pensijos ir jos mokamos iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto. Pirmojo ir antrojo laipsnių, nukentėjusių asmenų ir mokslininkų valstybinių pensijų dydžio matas yra valstybinių pensijų bazė, kurią tvirtina Lietuvos Respublikos Vyriausybė Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos teikimu. Pareigūnų ir karių bei teisėjų valstybinių pensijų dydžio apskaičiavimas įtvirtintas specialiuose Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų bei Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymuose.

Pažymėtina, kad nėra aiškių apibrėžtų kriterijų, remiantis kuriais tam tikroms asmenų kategorijoms būtų skiriamos šios papildomos išmokos, valstybinių pensijų paskirtis yra labai specifinė - vienos valstybinės pensijos skiriamos ir mokamos už ypatingus nuopelnus Lietuvai, kitų valstybinių pensijų skyrimas ir mokėjimas siejamas su atitinkama tarnyba arba darbu (pvz., moksliniu darbu), dar kitos valstybinės pensijos yra kompensacinio pobūdžio ir mokamos

⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 2 dalies (2000 m. liepos 13 d., 2005 m. gegužės 19 d. redakcijos), 11 straipsnio 5 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija), 11 straipsnio 3 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 12 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios, 2008, Nr. 150-6106.

¹⁰ Petrylaitė V. Socialinės apsaugos sistemų koordinavimo srities nustatymo problematika reglamentuojant kai kurias Lietuvos socialinės apsaugos išmokas. Jurisprudencija, 2008, Nr. 8 (110), p. 89-94.

asmenims, kurie yra pripažįstami nukentėjusiais asmenimis. Tačiau aiškių asmenų priskyrimo „privilegiuotoms“ grupėms kriterijų nebuvimas lemia tai, kad sprendimai dėl šių pensijų reglamentavimo tampa politizuoti. Lietuvoje valstybinių pensijų sistema atsiradusi dėl mažos senatvės pensijos pirmaisiais nepriklausomybės metais, yra be galo išpūsta.

Pasak Arvydo Guogio anachronistiškas specialių papildomų socialinių išmokų sistemos egzistavimas Lietuvoje yra jokiais argumentais nepateisinamas reiškinys globalizacijos sąlygomis. Beveik kiekvienais metais ši jokių draudiminiu principu nesiremianti sistema dar plėčiama. Taigi ši klientistinė mūsų valstybės socialinį modelį daro labai panašų į Pietų Europos ar Lotynų Amerikos modelius, kur labiausiai pasireiškia klientistiniai, t.y. lobistiniai, pažinčių, giminystės ryšiai, siekiant pritaikyti įstatymų leidybą savo siauriems poreikiams arba stengiantis apeiti įstatymus ir dažnai juos kaitaloti.¹¹ Tokios pačios nuomonės laikosi ir Audrius Bitinas, teigdamas, kad specialios socialinės išmokos yra klientelistinio modelio savybės, o Lietuvoje nematyti socialinių jėgų ir politinių partijų, kurios iš tikrųjų, o ne deklaratyviai norėtų kurti socialdemokratinį modelį.¹² Taigi darytina išvada, kad mūsų valstybėje yra palaikoma „privilegijų“ sistemos plėtra. Nors Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad būtina paisyti konstitucinio visų asmenų lygybės principo, draudžiančio diskriminaciją bei privilegijas. Diskriminacija ar privilegijomis nelaikytinas diferencijuotas teisinis reguliavimas, taikomas tam tikroms vienodais požymiais pasižyminčių asmenų grupėms, jeigu taip siekiama pozityvių, visuomeniškai reikšmingų tikslų ir toks teisinis reglamentavimas turi būti objektyviai pateisinamas.¹³

2007 m. spalio 22 d. nutarime Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad nustatant, kokiems asmenims skiriama ir mokama valstybinė pensija, valstybinės pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindus bei sąlygas, taip pat šios pensijos dydžius, privalu paisyti konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo bei proporcingumo principų; valstybinės pensijos skyrimas ir mokėjimas neturi tapti privilegija.¹⁴

Vertinant Lietuvos specialių išmokų sistemą, anot Arvydo Guogio, nukentėjusių asmenų ir mokslininkų pensijas dar kažkaip galima motyvuoti, tačiau kitų valstybinių pensijų egzistavimas įvertinamas kaip institucionalizuota korupcija, kuri atitolina Lietuvos Respublikos pasirinktą socialinės teisės modelį nuo kitų išsivysčiusių Vakarų valstybių, kadangi niekur išsivysčiusiose Vakarų šalyse tokios sistemos nėra ir ji yra laikoma ydinga tiek dėl savo

¹¹ Guogis A. Kai kurie socialinio solidarumo praradimo aspektai Vakaruose ir Lietuvoje. Socialinis darbas, Vilnius, 2006, Nr. 5 (1), p. 9-13.

¹² Bitinas A. Lietuvos pensijų sistemos modelis ir pensijų garantijų perspektyvos. Jurisprudencija, 2008, Nr. 8 (110).

¹³ Valstybės žinios, 2007, Nr. 96-3891.

¹⁴ Valstybės žinios, 2007, Nr. 110-4511.

finansinių įsipareigojimų, tiek dėl vertybinių bei moralinių priežasčių.¹⁵ Tuo tarpu Lietuvoje ši sistema yra ne siaurinama, o atvirkščiai – plečiama, prisideda vis nauja šių pensijų gavėjų grupė.

Visos valstybinės pensijos skiriamos ir mokamos asmenims, gaunantiems valstybinio socialinio draudimo pensijas, tai reiškia, kad tam tikrų profesinių ar socialinių grupių asmenims valstybė taiko dvigubos pensines garantijas senatvės, netekto darbingumo ir našlystės atveju. Vadinasi, pažeidžiamas socialinis teisingumas, sukuriamos privilegijos tam tikroms gyventojų grupėms.¹⁶ Šiai bendrai nuostatai nevisiškai paklusta pareigūnų ir karių valstybinės pensijos, kadangi vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos sistemose, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Kalėjimų departamento ar jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių, muitinės sistemos pareigūnams valstybinė pareigūnų pensija mokama nesukakus senatvės pensijos amžiaus ar nepripažintiems nedarbingais ar iš dalies darbingais, o tik išstarnavusiems 20 ir daugiau metų, ir dėl to gali atsirasti situacija, kad asmuo gauna valstybinę pareigūnų ar karių pensiją, tačiau dar negauna valstybinio socialinio draudimo pensijos. Tačiau tai yra matyt vienintelis atvejis kai neegzistuoja „dvigubas pensinis aprūpinimas“.

Valstybinė pensija nėra vienintelis asmens pajamų šaltinis. Kadangi teisę gauti valstybinę pensiją įgyja asmenys, sukakę senatvės pensijos amžių arba pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais (invalidais), kartu su pastarąja jie turi teisę gauti ir valstybinę socialinio draudimo senatvės ar netekto darbingumo (invalidumo) pensiją. Valstybinė pensija yra papildomas asmens pragyvenimo šaltinis, o asmenims, gaunantiems tik vieną ir dažnai gana mažą pensiją, pragyventi daug sunkiau. Tokie žmonės jaučiasi nuskriausti ir piktinasi ne tik mažais pensijų dydžiais, bet ir valstybinių pensijų buvimu.

Atkreiptinas dėmesys, kad visos valstybinės pensijos yra mokamos už praeitą mėnesį. Toks mokėjimas dažniausiai siejamas su draudžiamųjų pajamų neturėjimu, t.y. jei žmogus dirba ir turi pajamų už kurias Valstybinio socialinio draudimo fondui mokamos socialinio draudimo įmokos, tai valstybinė pensija jam nemokama, o duomenys apie tai valstybines pensijas mokančios institucijos gali žinoti tik už praeitą mėnesį.

Lyginant pensijas mokančias institucijas, pažymėtina, kad valstybinio socialinio pensijų draudimo atveju, visos pensijos yra mokamos centralizuotai, t.y. iš Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto, tuo tarpu valstybines pensijas moka itin skirtingos institucijos: pareigūnų ir karių valstybines pensijas skiria ir moka Vidaus reikalų ministerija, Specialiųjų tyrimų tarnyba, Valstybės saugumo departamentas, Krašto apsaugos ministerija, Generalinė prokuratūra, Muitinės departamentas prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos ar Kalėjimų

¹⁵ Guogis A. Kai kurie socialinio solidarumo praradimo aspektai Vakaruose ir Lietuvoje. Socialinis darbas, Vilnius, 2006, Nr. 5 (1), p. 9-13.

¹⁶ Socialinis pranešimas 2001. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.

departamentas pagal tai, kurioje iš šių institucijų pensijų gavėjas tarnavo paskiausiai, teisėjų valstybines pensijas moka Nacionalinė teismų administracija. Pirmojo laipsnio valstybines pensijas moka Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Taip pat pažymėtina, kad tam tikrų rūšių valstybinių pensijų mokėjimas yra patikėtas Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos teritoriniams skyriams, o būtent nukentėjusių asmenų, mokslininkų valstybinių pensijų mokėjimas. Taigi tuo pačiu pabrėžtina, kad valstybinių pensijų sistema negalėtų egzistuoti visiškai atskirta nuo socialinio draudimo pensijų sistemos. Tiek valstybinių socialinio draudimo, tiek valstybinių pensijų sistemos yra socialinės apsaugos teisės dalys ir jas sieja glaudus ryšys.

Pažymėtina, kad valstybinio socialinio draudimo sistemoje, grindžiamoje solidarumo principu, negali būti nustatytos privilegijuotos sąlygos vienos profesijos asmenims, nes taip būtų pažeistas konstitucinis asmenų lygiateisiškumo principas ir tokiu reguliavimu taip pat būtų sukurtas ydingas precedentas ir kitų profesijų atstovams siekti sau išskirtinių teisių ar išlygų valstybinio socialinio draudimo srityje. Pensijų sistemos pasaulyje ir Lietuvoje šiandien tokios įvairios ir sudėtingos, kad neretai net pamirštama jų prigimtis ir esmė, o tuomet nesunku paklysti darant ir šiandieninius sprendimus. Paprastai žodis „pensija“ reiškia arba valstybės garantuojamą socialinę apsaugą, arba privatų taupymą senatvei. Vienos pensijos priskiriamos valstybės finansiniams įsipareigojimams, o kitos yra privačios rizikos dalykas.¹⁷ Bet kurios pensijos esmė yra garantuota galimybė vartoti ir tuomet, kai žmogus jau nebebajėja dirbti. Todėl jam yra perduodama dalis jaunesnės kartos sukurto nacionalinio produkto. Tam panaudojami įvairūs instrumentai. Pastarieji kito ir tebekinta kintant pačiai visuomenei.¹⁸

Seimo nario Artūro Meliano nuomone, dabar galiojanti valstybinių pensijų sistema yra ydinga ir nesuderinama su pensijos kaip draudimo nuo socialinės rizikos samprata. Valstybinių pensijų skyrimo tvarka leidžia proteguoti neadekvačius politinius sprendimus, remtis partiškumo principu skiriant šias pensijas. Pažymėtina, kad valstybinių pensijų sistema ydinga dar ir dėl kitų priežasčių – didžiausia problema yra ta, kad nėra aiškiai apibrėžtų kriterijų, remiantis kuriais vieniems ar kitiems asmenims skiriamos valstybinės pensijos, ar asmuo yra nusipelnęs gauti valstybinę pensiją ar ne sprendžiama remiantis labiau subjektyviais motyvais, kas sukelia socialinį konfliktą visuomenėje.

Mokslinėje literatūroje galima rasti daugybę sąvokos „sistema“ apibrėžimų, kuriuose pabrėžiami vieni arba kiti sisteminiai požymiai. Vis dėlto dauguma jų pasirodo išvesti iš definicijos, pasiūlytos Ludwigo von Bertalanffy. „Sistema – tai visuma, sąveikaujančių

¹⁷ Guogis A. Dėl libertarizmo reikšmės vystantis socialinei atskirčiai: pensijų reformų atvejis. [Interaktyviai] Žiūrėta 2009-01-29] Prieiga per internetą < <http://www.balsas.lt/naujiena/178500>>.

¹⁸ Lazutka R. Pensijų istorija ir šiandiena. Mūsų balsas. Nr. 7, 2001 04 27.

tarpusavyje elementų, kurių funkcionavimas suteikia visumai tokių savybių, kurių neturi atskiras elementas.¹⁹

Valstybinių pensijų sistemą galima apibrėžti kaip tam tikras asmenų kategorijas apimančią sistemą, kuri yra finansuojama iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto, t.y. iš mokesčių mokėtojų surenkamų lėšų, tačiau nors įstatyminiu reglamentavimu ir yra atskirta nuo socialinio draudimo į specialią neįmokinę sistemą, tačiau negalima paneigti šias sistemas jungiančių ryšių ir vartojamų kriterijų ir sąvokų tapatumo. Galima paminėti pavyzdžiui senatvės pensijos amžių, draudžiamųjų pajamų sampratą, permokėtos valstybinės pensijos sumos išieškojimo tvarka ir kt.

Nagrinėjant valstybinių pensijų sistemos ypatumus atkreiptinas dėmesys į Respublikos Prezidento valstybinės rentos vietą valstybinių pensijų sistemoje. Pažymėtina, kad iki 2006 m. gruodžio 12 d. priimto Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymo, valstybinių pensijų įstatymo, Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo bei Valstybinių pensijų įstatymo 2 ir 11 straipsnių pakeitimo įstatymo 1 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymo įsigaliojimo Respublikos Prezidento valstybinė pensija buvo valstybinių pensijų rūšis, numatyta Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme. Minėtas 2007 m. sausio 1 d. įsigaliojęs įstatymas panaikino Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės pensijos egzistavimą. Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymo 20 straipsnio 2 dalis imperatyviai reglamentuoja, kad Respublikos Prezidento valstybinė renta skiriama ir mokama Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymo nustatytais sąlygomis.²⁰ Tą pačią dieną Seimas priėmė minėtą Prezidento valstybinės rentos įstatymą, kuris reglamentuoja Respublikos Prezidento valstybinės rentos, Respublikos Prezidento valstybinės našlių ir našlaičių skyrimo ir mokėjimo sąlygas bei tvarką, taip pat šių rentų dydžius. Taigi pažymėtina, kad iš esmės šio įstatymo nuostatos reglamentuoja tuos pačius valstybinės pensijos skyrimo aspektus kaip ir ankstesnės redakcijos Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, su tam tikrais papildymais. Tačiau nėra aišku, kodėl iš Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 1 dalies buvo išbrauktas punktas dėl Prezidento valstybinės pensijos.

Kalbant apie pačios rentos sąvoką, atkreiptinas dėmesys, kad rentos sutarties samprata yra pateikiama Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.439 straipsnyje, kuris numato, kad pagal rentos sutartį viena šalis - rentos mokėtojas (skolininkas) įsipareigoja neatlygintinai arba mainais už kapitalo perdavimą jam nuosavybės teise periodiškai mokėti kitai šaliai - rentos

¹⁹ Tiažkijus V. Naujas požiūris į teisės sistemos sampratą. Teisė. 2004. T. 50. p. 155-166.

²⁰ Valstybės žinios, 2006-12-28, Nr. 141-5404

gavėjui sutartyje numatytą pinigų sumą (rentą) arba kitaip išlaikyti rentos gavėją. Pareigą mokėti rentą gali nustatyti ne tik sutartis, bet ir įstatymai, teismo sprendimas ar testamentas. Tokiais atvejais rentos mokėjimui atitinkamai taikomos Lietuvos Respublikos civilinio kodekso XXVI skyriaus normos. Preziuruojama, kad negražintina paskola yra renta paskolos davėjui iki šio gyvos galvos.²¹ Taigi šiuo atveju pritaikant šiuos teisinio reguliavimo aspektus Respublikos Prezidento valstybinei rentai, būtų galima kalbėti, kad rentos mokėtojas šiuo atveju yra pati valstybė, o renta skiriama iki gyvos galvos. Tačiau vis tiek lieka neaišku, kodėl Respublikos Prezidento socialinė garantija – nagrinėjamu atveju - renta, yra reglamentuota civilinių teisių santykių instituto pagalba, kai iš esmės Lietuvos Respublikos Konstitucija deklaruoja, jog Lietuvos valstybė yra socialinė valstybė, todėl su socialinėmis garantijomis susiję santykiai turėtų būti reguliuojami socialinės apsaugos teisės.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme numatytas valstybines pensijas moka skirtingos institucijos, priklausomai nuo valstybinės pensijos rūšies. Pagal Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymą sprendimą skirti Respublikos Prezidento valstybinę rentą ar Respublikos Prezidento valstybinę našlių ir našlaičių rentą priima Lietuvos Respublikos Vyriausybė Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos teikimu. Iki 2009 m. sausio 1 d. įsigaliojusio pakeitimo, Respublikos Prezidento rentą ir valstybinę našlių ir našlaičių rentą iš valstybės biudžeto mokėjo Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Tuo tarpu įsigaliojus šiam pakeitimui šios funkcijos priskirtos Respublikos Prezidento kanceliarijai.

Taigi apibendrinant galima pasakyti, kad Respublikos Prezidento rentos skyrimo ir mokėjimo teisinio reguliavimo nuostatos iš esmės atitinka buvusios Respublikos Prezidento valstybinės pensijos įtvirtinimą teisės aktuose. Pažymėtina tik tai, kad šiuo metu Respublikos Prezidento renta skiriama pagal specialų įstatymą, anksčiau Respublikos Prezidento pensija buvo įtvirtinta Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme, nors detalią skyrimo ir mokėjimo tvarką reglamentavo 1998 m. vasario 19 d. Vyriausybės nutarimas Nr. 203 „Dėl Respublikos Prezidento valstybinės pensijos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ su vėlesniais pakeitimais.²² Manytina, kad šiuo atveju įstatymų leidėjas nuėjo teisingu keliu įtvirtinant Respublikos Prezidento pensijos reglamentavimą valstybės įstatyme, kadangi tiek Lietuvos Respublikos Konstitucija numato, tiek Konstitucinis Teismas savo išaiškinimuose ne kartą yra pažymėjęs, kad socialinės garantijos, tame tarpe ir pensijos, nustatomos įstatymu, o ne Vyriausybės nutarimu ar kitu žemesnės teisinės galios aktu. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad tam tikros valstybinės pensijos – pareigūnų ir karių, mokslininkų ir teisėjų valstybinės pensijos skiriamos taip pat pagal specialiuosius įstatymus. Taigi darytina išvada, kad Respublikos

²¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262;

²² Valstybės žinios, 1998, Nr. 19-479;

Prezidento rentos nepriskyrimas prie valstybinių pensijų, nors ir yra mokama iš to paties valstybės biudžeto, iškreipia pačią valstybinių pensijų sistemą, jei apie jos egzistavimą apskritai galima kalbėti.

Valstybinių pensijų sistemos glaudus ryšys su valstybinio socialinio draudimo pensijomis sudaro tam tikrų teisinio reglamentavimo problemų, taigi valstybinių pensijų sistema turėtų būti griežčiau atribota nuo valstybinių socialinio draudimo pensijų sistemų. Akivaizdu, kad šios dvi sistemos turi savarankiškus, nepriklausomus pagrindus ir kas bene svarbiausia – visiškai skirtingą šių pensijų tikslą ir paskirtį. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad dabartinis valstybinių pensijų reglamentavimas atskleidžia gana didelę problemą, t.y. įstatymų leidėjas reglamentuodamas valstybines pensijas atskirais įstatymais, nustato labai skirtingas šių pensijų skyrimo ir mokėjimo, pensijų dydžių nustatymo ir kitas sąlygas. Toks skirtingas reguliavimas gali būti vertinamas kaip nepagrįstas, kadangi vieniems valstybinių pensijų gavėjams sukuria palankesnes sąlygas negu kitiems. Pagrįstu galėtų būti laikomas įstatymų leidėjo noras nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris nesukeltų papildomų finansinių sunkumų valstybės biudžetui ir nesudarytų tokios situacijos, kad kažkuri iš visuomenės grupių galėtų atsidurti itin privileijuotoje padėtyje palyginti su kitais valstybės gyventojais.

2. VALSTYBINIŲ PENSIJŲ SISTEMOS RAIDA

Šalies socialinės apsaugos reforma prasidėjo atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę. Pažymėtina, kad ši socialinės apsaugos reforma neatsiejama nuo ekonomikos struktūrų pertvarkymo. 1990-1991 metais padėti socialinio draudimo ir socialinės paramos sistemų pagrindai: 1990 metais priimtas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos sistemos pagrindų įstatymas²³, nustatęs socialinės apsaugos kaip sisteminio reiškinių ribas ir plėtros gaires, bei 1991 m. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas²⁴, numatęs atsiradimą savarankiškos finansinės sistemos, nepriklausančios nuo valstybės biudžeto, su savarankiškais valdymo, lėšų rinkimo ir skirstymo mechanizmais. Šie teisės aktai apibrėžė ilgalaikius socialinės apsaugos principus, jais įgyvendinti esminiai instituciniai pokyčiai. Vėliau buvo reformuoti beveik visi socialinės apsaugos institutai, visų pirma pensijos, parama šeimai, socialinis ir medicininis aptarnavimas, lengvatų ir kompensacijų sistema.

Socialinio draudimo pensijų sistemos reforma įvykdyta 1994 metais. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas²⁵ priimtas 1994 m. liepos 18 d. Šis įstatymas reglamentavo valstybinių socialinio draudimo pensijų rūšis, pensijų sandarą, apskaičiavimo ir mokėjimo tvarką, taip pat buvo įtvirtinti draudimo stažo, tuo pačiu ir įmokų mokėjimo laikotarpio reikalavimai, įteisintas pensinio amžiaus didinimas. Pagal šį įstatymą socialinio draudimo pensiją sudarė dvi dalys – visiems vienodo dydžio bazinė pensija ir papildoma dalis, susijusi su asmens pajamomis ir stažu. Bazinės pensijos dydis buvo siejamas su minimaliu pragyvenimo lygiu (MGL).

Tuo pačiu buvo reglamentuota ir valstybinių pensijų sistema. 1994 m. gruodžio 13 d. priimtas Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos ir prokuratūros pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas²⁶, kuris numatė ir šiuo metu egzistuojančias pensijų rūšis: už tarnybą, invalidumo bei našlių ir našlaičių.

1994 m. gruodžio 22 d. priimtu Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymu buvo įtvirtintos Lietuvos Respublikos valstybinės pensijos, mokamos iš valstybės biudžeto. Kai kurios jų egzistavo ir anksčiau, bet tik 1994 m. buvo įteisintas valstybinių pensijų atskyrimas nuo socialinio draudimo pensijų. Šios valstybinės pensijos priskiriamos specialiosioms (papildomoms) išmokoms, mokamoms atsižvelgiant į atskirų asmenų nuopelnus Lietuvos valstybei, baigusiems tarnybą kariams ir pareigūnams, mokslininkams ir nukentėjusiems asmenims. Šios išmokos neturi nieko bendro nei su socialiniu draudimu, nei su socialine parama

²³ Valstybės žinios, 1990, Nr. 32-761.

²⁴ Valstybės žinios, 1991, Nr. 17-447.

²⁵ Valstybės žinios 1994, Nr. 101-2018.

²⁶ Valstybės žinios, 1994, Nr. 99-1958

ir skiriamos papildomai, nepaisant gaunamų socialinio draudimo išmokų. Buvo nustatyta pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų kvota vieneriems metams.

Iki 1998 metų sausio 1 d. valstybinių pensijų dydis buvo siejamas su valstybinio socialinio draudimo bazine pensija, kas šiek tiek varžė ir socialinio draudimo, ir valstybinių pensijų indeksavimą. Todėl nuo 1998 m. sausio 1 d. valstybinių pensijų dydžiui nustatyti įvesta valstybinių pensijų bazė, kuri iš pradžių prilyginta socialinio draudimo bazinei pensijai, o vėliau buvo keičiama.

Pažymėtina, kad iki 2001 m. sausio 1 d. pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinės pensijos buvo mokamos nepaisant pensijų gavėjų gaunamų pajamų, tačiau nuo 2001 m. sausio 1 d. pasikeitė teisinis reguliavimas priėmus Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 5 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymą²⁷, kuris nustatė, kad pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų gavėjams, turintiems po šių pensijų paskyrimo pajamų, nuo kurių skaičiuojamos ir mokamos privalomosios valstybinio socialinio draudimo įmokos, arba kurie gauna valstybinio socialinio draudimo ligos (įskaitant darbdavio mokamas ligos dienas), motinystės, motinystės (tėvystės) ar bedarbio pašalpas, paskirtos pensijos nemokamos. Ši nuostata netaikoma pirmojo laipsnio valstybinių pensijų gavėjams ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviams – kariams savanoriams, taip pat antrojo laipsnio valstybinių pensijų gavėjoms motinoms, pagimdžiusioms ir išauginusioms bei gerai išauklėjusioms 10 ir daugiau vaikų.

2001 metų Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialiniame pranešime išsakyta pozicija dėl pokyčių valstybinių pensijų sistemoje per 7 septynis metus (iki 2001 metų) praėjusius po 1994-1995 metų pensijų reformos – taigi valstybinių pensijų sistema buvo dirbtinai išplėsta:

- 1) į valstybinių pensijų gavėjų skaičių įtrauktos papildomos asmenų, turinčių teisę gauti šias pensijas, grupės;
- 2) kai kurioms valstybinių pensijų gavėjų grupėms buvo žymiai padidinti mokamų pensijų dydžiai;
- 3) teisę gauti pensinio pobūdžio išmokas iš valstybės biudžeto įgijo dar viena nauja profesinė grupė – valstybinių muzikinių teatrų bei koncertinių organizacijų artistai (šiems asmenims skiriamos ir mokamos rentos).

Jau nuo 1996 metų iki 2001 metų lėšų poreikis valstybinėms pensijoms mokėti padidėjo 1,7 karto. Ypač išaugo nukentėjusių asmenų valstybinėms pensijoms skiriamos lėšos, kadangi šių pensijų gavėjų ratas nuolat buvo plečiamas. Tačiau Socialinės apsaugos ministerijos atstovai, rengę šį pranešimą tuo pačiu konstatuoja, kad dabartinėje ekonominėje situacijoje, kada

²⁷ Valstybės žinios., 2000, Nr. 111-3578.

valstybinės socialinio draudimo pensijos nepakankamai užtikrina dėl senatvės, invalidumo ar našlystės prarastų pajamų kompensavimą, o Lietuvoje dar nėra pensijų fondų, gana sudėtinga atsisakyti jau egzistuojančios valstybinių pensijų sistemos. Prognozuojama, kad kai Lietuvoje bus įgyvendinta pensijų reforma ir bus įsteigti pensijų fondai, valstybinių pensijų egzistavimas praras savo aktualumą, tačiau kaip parodė vėlesni įvykiai valstybinių pensijų sistema nėra nei siaurinama, nei žadama jos atsisakyti. Pažymėtina, kad tam, kad palaipsniui būtų atsisakyta valstybinių pensijų, kaip iškreipiančių pensijų sistemos esmę ir pažeidžiančių socialinį teisingumą, valstybės valdžios institucijos privalo imtis ryžtingų, gal netgi nepopuliarių priemonių, o to padaryti nesiryžta prie valdžios „vairo“ stovinčios politinės jėgos.

Vyriausybės 2001-2004 metų programos priemonių įgyvendinimo priemonių plane, patvirtintame Vyriausybės 2001 m. spalio 4 d. nutarimu Nr. 1196, numatyta iš naujo apsvarstyti valstybinių pensijų sistemą, atsisakyti nepagrįstų privilegijų ir socialinį teisingumą pažeidžiančių išmokų.²⁸ Tam tikslui Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai kartu su suinteresuotomis institucijomis pavedama parengti valstybinių pensijų sistemos pertvarkymo koncepciją, jos įgyvendinimo priemonių planą. Buvo sudaryta darbo grupė, kuri ir parengė valstybinių pensijų sistemos pertvarkymo koncepciją.

Koncepcijos parengimo tikslas buvo sustabdyti valstybinių pensijų sistemos plėtimą bei sumažinti valstybinių pensijų dydžių skirtumus, taip pat siekti palaipsniui atsisakyti šių pensijų. Šis tikslas gali būti pasiektas spartinant visos pensijų sistemos pertvarkymą – įvedant privalomąjį draudimą kaupiamuosiuose pensijų fonduose.

Koncepcijos projekte siūloma:

- 1) atsisakyti plėsti valstybinių pensijų gavėjų ratą;
- 2) atsisakyti visų papildomų valstybinių pensijų, numatytų kituose teisės aktuose;
- 3) siekti laipsniškai mažinti asmenų, turinčių teisę gauti valstybinę pensiją, grupes;
- 4) nedidinti valstybinių pensijų bazės, nuo kurios priklauso kai kurių rūšių valstybinių pensijų dydžiai;
- 5) suvienodinti našlių pensijų mokėjimą, t.y. asmeniui mokėti tik vieną našlių pensiją – arba valstybinio socialinio draudimo, arba valstybinę.

Be to, atsižvelgiant į tai, kad pareigūnų ir karių valstybinės pensijos, žymiai didesnės už visas kitas valstybines pensijas, siūloma sugriežtinti pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo sąlygas.²⁹

²⁸ Valstybės žinios, 2001, Nr. 86-3015

²⁹ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Socialinis pranešimas. 2001.

Galutinis sprendimas dėl valstybinių pensijų sistemos pertvarkymo dar nebuvo priimtas, nors Lietuvos Respublikos pensijų fondų įstatymas³⁰ priimtas dar 1999 metais, o įsigaliojo nuo 2000 m. sausio 1 d.

2002 m. liepos 2 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 1 ir 3 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymas, kuriuo į valstybinių pensijų gavėjų ratą buvo įtraukti ir teisėjai. Šis pakeitimas įsigaliojo nuo 2003-01-01 ir tuo pačiu nustatė, kad teisėjų valstybinės pensijos skiriamos pagal specialų įstatymą – Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymą.³¹

2003 metus esminių pasikeitimų galiojančioje valstybinių pensijų sistemoje neįvyko. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis valstybinių pensijų gavėjų, kuriems skiriamos valstybinės pensijos skaičius 1997-2003 metais nuolat augo: 1997 metais šis skaičius siekė 81 tūkst. gavėjų, tuo tarpu 2003 metais asmenų, gaunančių valstybines pensijas skaičius išaugo iki 99,4 tūkst. Atkreiptinas dėmesys, kad į šiuos duomenis nėra įtraukta pareigūnų ir karių valstybinių pensijų gavėjai, kadangi jiems pensijas skiria ir moka ne Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, o atitinkamos institucijos, pagal jų paskutinę darbo vietą. Taigi darytina išvada, kad bendras valstybinių pensijų gavėjų skaičius yra dar didesnis.³²

2004 m. gegužės 18 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Valstybinių pensijų įstatymo pakeitimo įstatymas³³, kuriame nustatyta, kad nuo 2005 m. sausio 1 d. teisę gauti Lietuvos Respublikos antrojo laipsnio valstybines pensijas (2 valstybinių pensijų bazės dydžio) įgyja motinos, pagimdžiusios, išauginusios ir gerai išauklėjusios septynis ir daugiau vaikų, jeigu joms yra sukakęs senatvės pensijos amžius arba jos yra pripažintos I ar II grupės invalidėmis (pagal šio metu galiojančią redakciją – jei jos pripažįstamos nedarbingomis ar iš dalies darbingomis). Iki 2005 m. sausio 1 d. antrojo laipsnio valstybinės pensijos buvo skiriamos ir mokamos tik motinoms, pagimdžiusioms, išauginusioms ir gerai išauklėjusioms dešimt ir daugiau vaikų. Minėtas antrojo laipsnio valstybines pensijas septynis ir daugiau vaikų išauginusioms motinoms skiria Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo komisija prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pagal miestų ir rajonų savivaldybių arba apskričių administracijų teikimus. 2005 m. valstybės biudžete tokioms pensijoms mokėti buvo skirta apie 20 mln. Lt.

2005 m. sausio 12 d. Lietuvos Respublikos Seimas pritarė Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos inicijuotoms Valstybinių pensijų įstatymo pataisoms³⁴, kuriomis remiantis nuo 2005

³⁰ Valstybės žinios, 1999, Nr. 55-1765.

³¹ Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3088.

³² Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Socialinis pranešimas 2003.

³³ Valstybės žinios, 2004, Nr. 88-3209.

³⁴ Valstybės žinios, 2005, Nr. 7-188.

m. vasario 1 d. skiriamos ir mokamos didesnės nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjams, tapusiems invalidais dėl 1991 m. sausio 11-13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos, bei šios agresijos metu žuvusiųjų artimiesiems.

Dėl 1991 m. sausio 11-13 d. vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių I grupės invalidais tapusiems asmenims pensijos padidintos iki 8 valstybinių pensijų bazių dydžio (1104 Lt), II grupės invalidais tapusiems asmenims - iki 6 valstybinių pensijų bazių dydžio (828 Lt), III grupės invalidais tapusiems asmenims - iki 4 valstybinių pensijų bazių dydžio (552 Lt). Iki 2005 m. vasario 1 d. šios išmokos buvo atitinkamai 4 valstybinių pensijų bazių (552 Lt), 3 valstybinių pensijų bazių (414 Lt) ir 2 valstybinių pensijų bazių (276 Lt) dydžio.

Žuvusių Nepriklausomybės gynėjų vaikams, sutuoktiniams ir tėvams taip pat paskirtos didesnės nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos – 8 valstybinių pensijų bazių dydžio (1104 Lt). Šios pensijos buvo mokamos vaikams iki 18 metų (jei mokosi, – iki 24 metų), motinoms, sulaukusioms 50 metų arba pripažintoms invalidėmis, taip pat tėvams, sulaukusiems senatvės pensijos amžiaus arba pripažintiems invalidais, ir kitos santuokos nesukūrusiems našlėms.

Numatoma, kad šioms pensijoms 2005 m. iš valstybės biudžeto skirta 0,73 mln. litų. Šiuo įstatymu taip pat buvo nuspręsta suteikti teisę gauti valstybinių pensijų bazės dydžio nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjams, sužalotiems 1991 m. sausio 11-13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos metu, bet dėl to netapusiems invalidais. Šios pensijos jiems bus skiriamos, sulaukus senatvės pensijos amžiaus arba tapus I ar II grupės invalidais dėl susirgimo, nesusijusio su 1991 m. sausio 11-13 d. ir po to vykdyta SSRS agresija. Šios įstatymo pataisos įsigaliojo nuo 2005 m. liepos 1 d.

2004 m. gegužės mėnesį Lietuvos Respublikos Seimo priimtame Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme³⁵, kuris įsigaliojo nuo 2005 m. liepos 1 d., buvo įteisintos naujos sąvokos, pakeista invalidumo nustatymo vaikams ir suaugusiems tvarka ir įtvirtinta nauja neįgalumo bei darbingumo lygio nustatymo sistema.

Atsižvelgiant į tai, atitinkamai reikėjo keisti ir teisės aktus, kuriuose nustatomas išmokų neįgaliems asmenims skyrimas ir mokėjimas - atitinkamai buvo koreguoti valstybinių pensijų skyrimą ir mokėjimą reglamentuojantys įstatymai – Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas. Taip pat nauja redakcija buvo išdėstyta Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas.³⁶ Tačiau pastarieji įstatymai buvo koreguojami tik tiek, kad sąvokos, vartojamos šiuose įstatymuose, būtų suderintos su Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo sąvokomis.

³⁵ Valstybės žinios, 2004, Nr.83-2983

³⁶ Valstybės žinios, 2005, Nr. 71-2558

2005 m. taip pat įsigaliojo Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo pakeitimai, kuriais buvo suteiktos galimybės vienai nukentėjusiųjų asmenų grupei gauti didesnes nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas, o taip pat praplėstas nukentėjusiųjų asmenų valstybinių pensijų gavėjų ratas. Nuo 2005 m. vasario 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas³⁷, kuriuo buvo dvigubai padidintos nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjams, tapusiems invalidais dėl 1991 m. sausio 11-13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos ir šios agresijos metu žuvusiųjų artimiesiems. Dėl 1991 m. sausio įvykių I grupės invalidais tapusiems asmenims, taip pat žuvusių Nepriklausomybės gynėjų vaikams, sutuoktiniams ir tėvams (kiekvienam asmeniui) šios pensijos buvo padidintos iki 8 valstybinių pensijų bazių dydžio (1104 litų), II grupės invalidais tapusiems asmenims - iki 6 valstybinių pensijų bazių dydžio (828 litų), III grupės invalidais tapusiems asmenims - iki 4 valstybinių pensijų bazių dydžio (552 litų). Iki tol šios išmokos siekė atitinkamai 552 litus, 414 litų ir 276 litus.

Be to, nuo 2005 m. liepos 1 d., vadovaujantis tuo pačiu Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo pakeitimu pradėtos skirti ir mokėti valstybinių pensijų bazės dydžio nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjams, sužalotiems 1991 m. sausio 11-13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos metu, bet dėl to netapusiems invalidais. Šios pensijos jiems skiriamos, kai jie sukanka senatvės pensijos amžių arba tampa nedarbingais ar iš dalies darbingais, netekusiais 60 procentų ir daugiau darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. - I ar II grupės invalidais) dėl susirgimo, nesusijusio su 1991 m. sausio 11-13 dienomis ir po to vykdyta SSRS agresija.

Nuo 2005 m. liepos 1 d. nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos taip pat pradėtos skirti ir mokėti asmenims, kurie pagal Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos 1941 m. sausio 10 d. susitarimą dėl gyventojų mainų atkelti į Lietuvą³⁸. Šios valstybinių pensijų bazės dydžio pensijos skiriamos asmenims, sukakusiems senatvės pensijos amžių arba pripažintiems nedarbingais ar iš dalies darbingais, netekusiais 60 procentų ir daugiau darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. - I ar II grupės invalidais).

2006 m. II pusmetį pradėta laipsniškai pertvarkyti valstybinių socialinio draudimo našlių pensijų sistema, kėlusi nemažą visuomenės nepasitenkinimą. Nors galiojusi sistema visuomenės nepasitenkinimą kėlė jau senai, pertvarkyti jos iki 2006 m. nebuvo finansinių galimybių. Iki 2006 m. visos perteklinės Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto lėšos buvo nukreipiamos pagrindinėms – senatvės, netekto darbingumo (invalidumo) ir našlaičių – pensijoms didinti, kurios yra pagrindinis daugumos pagyvenusių, neįgalių ar likusių be

³⁷ Valstybės žinios, 2005, Nr. 7-188

³⁸ Valstybės žinios, 2004, 158-5759

maitintojo žmonių pragyvenimo šaltinis. Atsiradus finansinėms galimybėms, buvo apsispręsta šią sistemą pradėti laipsniškai reformuoti. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, atsižvelgdama į pačių našlių pateiktus pasiūlymus ir prašymus, parengė Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pataisas, kurios dar prieš pritarant joms Lietuvos Respublikos Seimui, buvo apsvaistytos su pagyvenusių žmonių organizacijomis, šioms pataisoms pritarė ir Pensininkų reikalų taryba.

Valstybinio socialinio draudimo našlių pensijų sistemą reformuojančios pataisos įsigaliojo nuo 2007 m. sausio 1 d. Pagrindiniai našlių pensijų sistemos pertvarkymo principai yra šie:

1. Našlių pensijos skiriamos visiems sukakusiems senatvės pensijos amžių našliams (našlėms), nepriklausomai nuo jų amžiaus sutuoktinio mirties metu, jeigu miręs sutuoktinis buvo įgijęs bent minimalų stažą, įgytą dirbant Lietuvos, Europos Sąjungos ar Europos ekonominės erdvės įmonėse, įstaigose ar organizacijose.

2. Visiems našliams (našlėms), įgijusiems teisę gauti našlių pensijas po 2007 m. sausio 1 d., našlių pensijos skiriamos vienodo dydžio. Tuo tikslu įteisintas našlių pensijos bazinis dydis, kuris negali būti mažesnis kaip 70 litų. Minimalus našlių pensijos bazinis dydis pasirinktas neatsitiktinai – būtent tokio dydžio 2006 m. buvo vidutinė našlių pensija, skiriama už mirusį po 1997 m. liepos 1 d. sutuoktinį. Įstatyme taip pat nustatyta, kad našlių pensijos bazinį dydį tvirtina Lietuvos Respublikos Vyriausybė Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos teikimu, todėl ateityje šis dydis taip pat bus indeksuojamas, atsižvelgiant į Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto finansines galimybes.

3. Visos jau paskirtos našlių pensijos, kurios mokamos sulaukusiems senatvės pensijos amžiaus arba pripažintiems nedarbingais ar iš dalies darbingais asmenims ir kurios mažesnės nei našlių pensijos bazinis dydis, padidintos iki našlių pensijos bazinio dydžio.

Pertvarkant socialinio draudimo našlių pensijų sistemą taip pat buvo nuspręsta nebeskirti našlių pensijų asmenims, auginantiems arba slaugantiems mirusiojo asmens nepilnamečius arba neįgalius vaikus. Vietoj šiems asmenims skirtos našlių pensijos, kuri sudarė 20 procentų mirusiojo pensijos dalies, nuspręsta šią mirusiojo pensijos dalį skirti mirusiojo vaikams. Todėl nuo 2007 m. sausio 1 d. vienam vaikui skiriama 50 procentų (iki 2007 m. sausio 1 d. buvo 30 procentų) mirusiam asmeniui priklausiusios (galėjusios priklausyti) pensijos dydžio našlaičių pensija, o dviem ir daugiau vaikų – kiekvienam po lygiai, bet ne daugiau kaip 100 procentų mirusiam asmeniui priklausiusios (galėjusios priklausyti) pensijos dydžio.

Šį įstatymo pakeitimą labiausiai pajuto du vaikus auginanti šeima, netekusi vieno iš maitintojų. Jeigu iki 2007 m. sausio 1 d. tokiai šeimai – našliui (našlei) ir 2 našlaičiams – mokamos našlių ir našlaičių pensijos sudarydavo 80 procentų mirusiajam priklausiusios ar

galėjusios priklausyti pensijos dydžio (po 30 procentų vaikams ir 20 procentų našlei ar našliui), tai po 2007 m. sausio 1 d. našlaičiams skiriama 100 procentų mirusiajam priklausiusios (galėjusios priklausyti) pensijos dydžio.

Po 2007 m. sausio 1 d. ne tik buvo praplėstas našlių pensijų gavėjų ratas, bet taip pat išaugo ir našlių ir našlaičių pensijų dydžiai. Našlių pensijų padidėjimą ypatingai pajuto tie našliai, kuriems pensijos jau buvo paskirtos už mirusius iki 1995 m. sausio 1 d. sutuoktinius. Šiems asmenims našlių pensijos padidėjo dvigubai. Našlių pensijos taip pat padidėjo ir našliams, kuriems pensijos buvo paskirtos už mirusius po 1995 m. sausio 1 d. sutuoktinius, jeigu šios pensijos buvo mažesnės nei 70 Lt dydžio. Šis padidinimas nulėmė ir vidutinį šios grupės našlių pensijos padidėjimą. 2006–2007 metų laikotarpiu gana žymiai (80,9 Lt) padidėjo vidutinė našlaičių pensija – nuo 114,8 Lt dydžio (2006 m. balandžio mėn.) iki 195,7 Lt (2007 m. balandžio mėn.), t. y. vidutinė našlaičių pensija padidėjo net 70 procentų. Žymų vidutinės našlaičių pensijos dydžio augimą sąlygojo tiek bazinės pensijos ir draudžiamųjų pajamų didinimas, tiek padidėjusi mirusiojo pensijos dalis, tenkanti vienam našlaičiui.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad reformuota buvo tik valstybinių socialinio draudimo našlių pensijų sistema. Įvertinus tai, jog valstybinės pensijos yra papildomos pensijos, buvo nuspręsta nekeisti valstybinių našlių pensijų skyrimo ir mokėjimo sąlygų bei šių pensijų dydžių. Iki 2007 m. sausio 1 d. tiek skiriant ir mokant valstybines socialinio draudimo našlių ir našlaičių pensijas, tiek skiriant ir mokant valstybines našlių ir našlaičių pensijas buvo vadovujamasi tomis pačiomis našlių ir našlaičių pensijų skyrimą ir mokėjimą reglamentuojančiomis nuostatomis, nurodytomis Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme pakeitus valstybinių socialinio draudimo našlių ir našlaičių pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatas, buvo priimtas atitinkamas įstatymas, kuriuo galiojusios iki 2007 m. sausio 1 d. nuostatos buvo perkeltos į Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymą.³⁹ Nuo 2007 m. sausio 1 d. šiomis nuostatomis vadovujamasi skiriant visas valstybines našlių ir našlaičių pensijas (nukentėjusiųjų asmenų našlių ir našlaičių pensijas, I ir II laipsnių valstybines našlių ir našlaičių pensijas, pareigūnų ir karių valstybines našlių ir našlaičių pensijas).⁴⁰

Lietuvos Respublikos Seimas 2006 m. birželio 22 d. priėmė Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 2 ir 11 straipsnių pakeitimo įstatymą⁴¹. Šiuo įstatymo pakeitimu nuo 2007 m. sausio 1 d. valstybinių pensijų bazė prilyginta 2005 m. sausio 1 d. taikytam valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydžiui, t.y. valstybinių pensijų bazė buvo padidinta 34

³⁹ Valstybės žinios, 2006, Nr. 141-5404.

⁴⁰ Socialinis pranešimas 2006-2007. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.

⁴¹ Valstybės žinios, 2006, Nr. 77-2970.

litas (apie 25 procentais). Ilgą laiką buvusi 138 litų dydžio, nuo 2007 m. sausio 1 d. valstybinių pensijų bazė buvo padidinta iki 172 litų dydžio. Nuo 2008 m. sausio 1 d. valstybinių pensijų bazė vėl padidinta – šį kartą iki 200 litų (šiuo metu galiojantis dydis).

Padidinus valstybinių pensijų bazę, padidėjo visi su valstybinių pensijų baze susieti valstybinių pensijų dydžiai – I ir II laipsnių valstybinės pensijos, nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos, mokslininkų valstybinės pensijos. Bendras asmenų, kuriems dėl valstybinių pensijų bazės padidinimo nuo 2007 m. sausio 1 d. ir nuo 2008 m. sausio 1 d. padidėjo valstybinės pensijos, skaičius sudarė apie 100 tūkstančių.

Minėtoju Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų pakeitimo įstatymu taip pat buvo praplėstas ir nukentėjusiųjų asmenų valstybinių pensijų gavėjų ratas. Nuo 2007 m. sausio 1 d. teisę gauti šią pensiją įgijo ir buvę beglobiai vaikai, taip pat asmenų, kurie Antrojo pasaulinio karo metais buvo išvežti priverstiniais darbams arba buvo prievartinėse stovyklose, ten gimę ar kartu su jais buvę nepilnamečiai šeimos nariai.

Lietuvos Respublikos Seimas 2006 m. gruodžio 22 d. priėmė naują teisės aktą – Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymą. Šiame įstatyme, įsigaliojusiame nuo 2007 m. sausio 1 d., reglamentuojami Lietuvos Respublikos Prezidento, baigusio kadenciją, o jo mirties atveju – sutuoktinio (našlės ar našlio) ir nepilnamečių ar neįgalių vaikų, pensinio aprūpinimo klausimai. Iki 2007 m. sausio 1 d. Prezidento valstybinės pensijos skyrimo ir mokėjimo klausimai buvo reglamentuoti Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu.⁴²

2008 m. gruodžio 19 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo pakeitimas, remiantis kuriuo atidėtas šio įstatymo 4 straipsnio punkto, numatančio, kad antrojo laipsnio valstybinė pensiją skiriama motinoms, pagimdžiusioms 5 ir daugiau vaikų, išauginusioms juos iki 8 metų ir gerai išauklėjusioms, įsigaliojimas nukeltas iki 2010 m. liepos 1 d., nors šis pakeitimas turėjo įsigalioti jau 2009 metais.

Pažymėtina, kad Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2008 metų strateginiame veiklos plane yra nurodyta kaip vienas iš vykdomų programų tikslų nurodytas finansinės paramos Lietuvai nusipelnusiems, nukentėjusiems asmenims teikimas. Apytikriai I ir II laipsnio, nukentėjusiųjų asmenų, mokslininkų valstybinės pensijas turėtų gauti virš 100 tūkstančių asmenų, vėlgi neįtraukiant pareigūnų ir karių valstybinių pensijų gavėjų skaičiaus bei teisėjų valstybinių pensijų gavėjų skaičiaus.⁴³

⁴² Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Socialinis pranešimas 2007-2008. ISSN 1822-3710.

⁴³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. sausio 28 d. nutarimas Nr. 114 „Dėl strateginių veiklos planų“, Valstybės žinios, 2008, Nr. 28-1017.

3. VALSTYBINIŲ PENSIJŲ RŪŠIŲ REGLAMENTAVIMO YPATUMAI

3.1. Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos

Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos – valstybinių pensijų rūšis, kurių skyrimo ir mokėjimo teisinis reguliavimas yra numatytas pačiame Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme⁴⁴, o taip pat Vyriausybės patvirtintose Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatuose⁴⁵. Šios valstybinės pensijos skiriamos ir mokamos nuo 1995 metų sausio 1 d. Pažymėtina, kad šalia pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų įstatymas numato ir iki šio įstatymo įsigaliojimo paskirtų personalinių pensijų mokėjimą.

Įstatymų leidėjas Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnyje yra išskyręs, kokio laipsnio valstybinę pensiją turi teisę gauti tam tikrais vienodais požymiais pasižyminčios grupės nariai, atitinkantys šios pensijos skyrimo sąlygas, t.y.:

1. Teisę gauti Lietuvos Respublikos pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi šie Lietuvos Respublikos piliečiai:

- 1) asmenys, ypač nusipelnę Lietuvai kurdami bei plėtodami jos valstybingumą, ūkį, kultūrą, mokslą, meną ir sportą, gindami valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą ir konstitucinę santvarką;
- 2) labiausiai pasižymėję neginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviai – laisvės kovų dalyviai;
- 3) aukščiausieji valstybės pareigūnai.

2. Teisę gauti pirmojo laipsnio valstybinę pensiją turi šie Lietuvos Respublikos piliečiai:

- 1) ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviai – kariai savanoriai;
- 2) olimpinių žaidynių čempionai (aukso medalio laimėtojai);

3. Teisę gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi šie Lietuvos Respublikos piliečiai:

- 1) motinos, pagimdžiusios (įvaikinusios) ir išauginusios iki 8 metų bei gerai išauklėjusios 7 ir daugiau vaikų;
- 2) olimpinių žaidynių prizininkai (sidabro, bronzos medalių laimėtojai), parolimpinių žaidynių čempionai, olimpinių sporto šakų pasaulio čempionai, olimpinių kurčiųjų žaidynių čempionai;

⁴⁴ Valstybės žinios 1994, Nr. 101-2018.

⁴⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. kovo 14 d. nutarimas Nr. 255 „Dėl Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo, Valstybės žinios, 2007, Nr. 33-1198.

3) asmenys, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka suteiktas garbės donoro vardas.

Dėl ekonominės krizės atidėtas įstatymo pakeitimo įsigaliojimas – tik nuo 2010 m. liepos 1 d. keičiamas Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio 3 dalies 1 punktą, remiantis kuriuo teisę gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją turėtų motinos, pagimdžiusios (įvaikinusios) 5 ir daugiau vaikų, išauginusios juos iki 8 metų ir gerai išauklėjusios.

Šiuo metu galiojanti įstatymo redakcija numato, jog antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi teisę gauti motinos, išauginusios ir išauklėjusios 7 ir daugiau vaikų, o iki 2005 m. sausio 1 d. šios pensijos buvo mokamos motinoms, pagimdžiusioms, išauginusioms ir gerai išauklėjusioms 10 ir daugiau vaikų, taigi pažymėtina, kad tiek ankstesniu, tiek numatomu pakeitimu yra didinamas valstybinių pensijų gavėjų skaičius, o tuo pačiu ir išlaidos valstybės biudžete.

Daugiavaikių motinų pagimdytų (įvaikintų) ir išaugintų vaikų gero išauklėjimo bei pačių motinų elgesio vertinimo kriterijų ir sąlygų teisei į antrojo laipsnio valstybinę pensiją nustatyti aprašą tvirtina Vyriausybė. Šiuo aprašu privalo vadovautis savivaldybių ir apskričių viršininkų administracijos, teikdamos pasiūlymus dėl antrojo laipsnio valstybinių pensijų skyrimo daugiavaikėms motinoms, taip pat Komisija, priimdama sprendimus dėl šių motinų teisės gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją.

Įstatymų leidėjas įtvirtina nuostatą dėl nepagrįsto antrojo laipsnio valstybinės pensijos daugiavaikėms motinoms paskyrimo, šiuo atveju atsakomybė tenka savivaldybių ir apskričių viršininkų administracijoms, kurių teikimu šios pensijos buvo paskirtos motinoms, neatitinkančioms antrojo laipsnio valstybinių pensijų skyrimo sąlygų. Šios institucijos įstatymų nustatyta tvarka privalo atlyginti Lietuvos Respublikos valstybės biudžetui žalą, padarytą iki šios pensijos mokėjimo nutraukimo.

Atkreiptinas dėmesys, kad pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų skyrimas ir mokėjimas remiasi pilietybės principu, šios pensijos nėra skiriamos nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenantiems asmenims ar užsieniečiams. Subjektų, turinčių teisę į šias pensijas, sąrašas – labai platus. Apibendrinantis juos visus bruožas – nuopelnai Lietuvos valstybei.

Šios pensijos skiriamos pagal Lietuvos Respublikos aukščiausiosios valdžios ir valdymo institucijų (Seimo, Vyriausybės, ministerijų), Kūno kultūros ir sporto departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro, daugiavaikėms motinoms - savivaldybių ir apskričių administracijų pateiktus prašymus skirti pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinės pensijas.

Esminės sąlygos valstybinei pirmojo arba antrojo laipsnio pensijai gauti yra:

- asmuo turi būti sukakęs senatvės pensijos amžių,

arba

- pripažinimas nedarbingais ar iš dalies darbingais, netekusiais 60 procentų ir daugiau darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. I ar II grupės invalidais).

Kaip jau buvo minėta senatvės pensijos amžiaus riba yra nustatoma pagal Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nuostatas⁴⁶. Tuo pačiu dar kartą pažymėtina, kad šios sąlygos suponuoja išvadą, kad tam tikroms grupėms asmenų yra taikomas dvigubos socialinė garantijos senatvės ar netekto darbingumo atveju.

Kitas požymis, išskiriantis pirmojo ir antrojo laipsnio valstybines pensijas yra šias pensijas skiriantis subjektas: pirmojo laipsnio valstybinę pensiją skiria Vyriausybė pagal Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo komisijos teikimą, o antrojo laipsnio valstybinę pensiją skiria ir sprendimus dėl šios pensijos skyrimo panaikinimo priima pati Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo komisija.

Analizuojant pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo sąlygas akivaizdu, jog jos yra susijusios su individualiu vertinimu, atliekamu šias pensijas skiriančių institucijų. Šiuo atveju asmens teisinė padėtis nėra teisiškai nustatyta ir iš anksto apibrėžta.

Siekiant apriboti pernelyg didelį valstybinių pensijų skyrimo mastą, įstatymų leidėjas yra numatęs, kad per vienerius kalendorinius metus negali būti paskirta daugiau kaip 15 pirmojo laipsnio valstybinių pensijų ir daugiau kaip 45 antrojo laipsnio valstybinės pensijos. Tačiau, ir šis apribojimas turi išimčių: įstatymo nuostata, ribojanti šių valstybinių pensijų skyrimo per kalendorinius metus skaičių, netaikoma ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviams – kariams savanoriams, kuriems skiriama pirmojo laipsnio valstybinė pensija pagal Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro pateiktus sąrašus, bei olimpinių žaidynių čempionams ir prizininkams, parolimpinių žaidynių čempionams, olimpinių sporto šakų pasaulio čempionams, olimpinių kurčiųjų žaidynių čempionams, garbės donorams.

Pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų mokėjimas taip pat yra siejamas su draudžiamųjų pajamų neturėjimu. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 5 straipsnio 7 dalyje⁴⁷ yra numatyta, kad tokiu atveju, kai asmuo turi tam tikrų draudžiamųjų pajamų, paskirtos valstybinės pensijos nėra mokamos. Tačiau ši nuostata nėra taikoma ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviams – kariams savanoriams pirmojo laipsnio valstybinių pensijų gavėjams, antrojo laipsnio valstybinių pensijų gavėjoms motinoms, pagimdžiusioms (įvaikinusioms) ir išauginusioms iki 8 metų bei gerai išauklėjusioms 7 ir daugiau vaikų, garbės donorams. Pastebėtina, kad įstatyminis reglamentavimas turi tam tikrų pasikartojimų, kadangi

⁴⁶ Valstybės žinios, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555.

⁴⁷ Valstybės žinios 1994, Nr. 101-2018

tiek šio įstatymo 5 straipsnio 4 dalyje, tiek 7 dalyje, yra kalbama apie ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyvių – karių savanorių teisę gauti pirmojo laipsnio valstybinę pensiją, neatsižvelgiant į jų turimas draudžiamąsias pajamas. Įstatymas įpareigoja pensijų gavėjus apie gaunamas pajamas pranešti pensiją mokančiai institucijai per 10 dienų, priešingu atveju yra numatytas permokėtos pensijos išieškojimas, kurį numato Lietuvos Respublikos įstatymai, tuo pačiu ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas⁴⁸.

Asmenims, teismo nuosprendžiu pripažintiems kaltais už tyčinio nusikaltimo padarymą, pirmojo ar antrojo laipsnio valstybinės pensijos paskyrimas panaikinamas nuo nuosprendžio įsigaliojimo dienos. Taip pat ypatingas reglamentavimas skirtas asmenims, atleistiems iš pareigų apkaltos tvarka, nors pastebėtina, kad ši nuostata yra skirta būtent aukščiausiems valstybės pareigūnams, kurie turi teisę gauti pirmojo laipsnio valstybinę pensiją. Tačiau apskritai galima būtų ginčyti pirmojo laipsnio valstybinių pensijų skyrimą asmenims, buvusiems Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininku, Ministru Pirmininku, Aukščiausiojo Teismo pirmininku, Konstitucinio Teismo pirmininku. Šiuo atveju valstybinės pensijos už nuopelnus Lietuvos valstybei skirimo kriterijus nėra aiškūs, kadangi aukščiau minėtas pareigas ėję asmenys, atliko savo darbinės funkcijas. Vien paskyrimas į šias pareigas neturėtų lemti vertinimo, kad jie ypač nusipelnė Lietuvos valstybei. Juo labiau, kad Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 7 straipsnio 2 dalis numato, jog netaikomas ribojimas dėl šių pensijų skyrimo kiekio.

Pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos matas yra valstybinių pensijų bazė, kuri šiuo metu yra 200 Lt dydžio. Pirmojo laipsnio valstybinė pensija yra keturių, o antrojo laipsnio valstybinė pensija yra dviejų valstybinių pensijų bazių dydžio.

Analizuojant pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų skyrimo sąlygas bei pagrindus, reikėtų atkreipti dėmesį ir į valstybinių našlių ir našlaičių pensijų skyrimą. Šiuo atveju galioja pilietybės principas, šios pensijos neskiriamos užsieniečiams bei nuolatiniam Lietuvos Respublikos gyventojams. Mirusiojo vaikams, ši teisė išlieka ir tada, kai juos kas nors įvaikina. Asmeniui, turinčiam teisę gauti valstybinę našlaičių pensiją, ši pensija skiriama 30 procentų mirusiam priklausiusios valstybinės pensijos dydžio, jeigu šią teisę turi vienas našlaitis. Jei tokią teisę turi daugiau našlaičių, skiriama ne daugiau kaip 80 procentų visos mirusiajam priklausiusios valstybinės pensijos, kadangi našlių pensiją sudaro likę 20 procentų. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 9 straipsnyje⁴⁹ yra specialios normos Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio pensijų įstatymo normų atžvilgiu. Tai reiškia, kad jei tam tikrų dalykų nereglamentuoja Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, taikomos Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymo nuostatos.

⁴⁸ Valstybės žinios, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555.

⁴⁹ Valstybės žinios 1994, Nr. 101-2018.

Vertinant pirmojo ir antrojo laipsnių valstybines pensijas atkreiptinas dėmesys, kad pensijų skyrimas už tam tikrus nuopelnus iškreipia socialinio draudimo principus, skatina socialinę nelygybę bei klientelizmą. Taigi siūlomu sprendimo variantu galėtų būti Mykolo Riomerio universiteto Viešojo administravimo fakulteto lektoriaus, daktaro Audriaus Bitino siūlymas, kad valstybinės pensijos būtų pakeistos tam tikra papildomų išmokų už nuopelnus sistema, tačiau tai neturi būti pensijos rūšis. O jau paskirtos pensijos turi būti mokamos pagal asmens pasirinkimą – arba socialinio draudimo pensija, arba valstybinė pensija.⁵⁰

Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas vis dar numato personalinių pensijų mokėjimą, jeigu šių pensijų gavėjams nepripažįstama teisė gauti pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinę pensiją.⁵¹ Pažymėtina, kad personalinės pensijos buvo numatytos kaip savita pensijų rūšis TSRS Ministrų Tarybos 1977 m. gruodžio 19 d. nutarimu patvirtintose Personalinių pensijų nuostatuose, kur nurodoma, jog šios pensijos skiriamos asmenims, turintiems ypatingų nuopelnų Tarybų valstybei revoliucinės, valstybinės, visuomeninės ir ūkinės veiklos arba didelių nuopelnų kultūros, mokslo ir technikos srityje, o tiems asmenims mirus – jų šeimos nariams.⁵² Taigi darytina išvada, kad pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos apskritai yra tarybinių laikų palikimas perkeltas į šiandienos realijas. Pažymėtina, kad reformuojant visą socialinės apsaugos sistemą buvo deklaruojami solidarumo, proporcingumo ir teisinės valstybės principai, taip pat socialinės apsaugos politika buvo orientuota į institucinį socialinio draudimo ir socialinės paramos atskyrimą. Buvo teigiama, kad senoji sovietinė socialinio aprūpinimo sistema tapo netinkama.⁵³ Tačiau analizuojant Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo nuostatas iškyla visiškai priešinga išvada. Valstybinės pensijos yra tarybinių laikų palikimas ir įstatymų leidėjas nėra linkęs jas visiškai naikinti.

⁵⁰ Bitinas A. Lietuvos pensijų sistemos modelis ir pensijų garantijų perspektyvos. *Jurisprudencija*, 2008, Nr. 8 (110), p. 18-26.

⁵¹ Valstybės žinios 1994, Nr. 101-2018.

⁵² Nekrošius I. Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė. Vilnius: Mintis, 1983, p. 104-105.

⁵³ Tartilas. J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas. 2005, p. 60-61.

3.2. Nukentėjusių asmenų valstybinės pensijos

Nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos yra viena valstybinių pensijų rūšių, kurių skyrimo ir mokėjimo teisinis reguliavimas numatytas 1994 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme.

Galima teigti, jog nukentėjusių asmenų valstybinės pensijos atitinka Europos Sąjungos išmokų karo aukoms ar jo pasekmėms sistemas, kurios yra glaudžiai susijusios su istorinėmis atskirų valstybinių sąlygomis, ypatinga tų valstybių piliečių ar nuolatinių gyventojų padėtimi. D.Pieters šias schemas vadina socialinių kompensacijų schemomis ir aiškiai jas atskiria nuo socialinio draudimo schemų, kadangi socialinių kompensacijų schemas nėra panašios į organizuotą solidarumą su savo nariais, patekusiais į socialinės rizikos situaciją, bet greičiau stengiasi išreikšti supratimą, visuomenės įvertinimą ar kaltę dėl vienaip ar kitaip valstybės jiems padarytos žalos.⁵⁴

Šios pensijos prigimtį iš esmės paaiškino Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2000 m. vasario 10 d. nutarime, kuriame pažymėjo, kad „nukentėjusių asmenų valstybinė pensija iš esmės yra socialinė parama, skiriama asmenims, patyrusiems tam tikrų praradimų.“⁵⁵

Taigi remiantis aukščiau išdėstytais argumentais atkreiptinas dėmesys, kad tam tikros kompensacinės išmokos nukentėjusiems asmenims turėtų būti garantuojamos ne nustatant valstybinių pensijų egzistavimą valstybėje, o sukuriant būtent kompensacijų (išmokų) sistemą, t.y. neįvedant painumo tarp socialinio draudimo ir valstybinių pensijų sistemų egzistavimo prielaidų.

Lietuvos Respublikos Konstitucija nereguliuoja kam, kokiais pagrindais ir kokio dydžio nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos gali būti skiriamos, ši pareiga yra perkelta įstatymo leidėjui pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnį.

Teisė gauti valstybinę nukentėjusiojo asmens pensiją atsiranda tada, kai asmuo atitinka tam tikras įstatyme nustatytas sąlygas ir reikalavimus, taigi darytina išvada, kad nukentėjusių asmenų statusas neteikia privilegijų, nevaržo kitų asmenų teisių dėl lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar kitų pažiūrų.

⁵⁴ Danny Pieters. Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus. Vilnius, 1998, p. 17.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusių nuo 1939-1990 metų okupacijų, teisinio statuso įstatymo 8 straipsnio 3 dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 3 d. nutarimu Nr. 829 „Dėl 1939-1990 metų okupacijų represinių struktūrų, tarnybų ir pareigų, kurias ėjusiems asmenims neskiriamos nukentėjusių asmenų valstybinės pensijos, sąrašo patvirtinimo“ patvirtinto sąrašo „1939-1990 metų okupacijų represinės struktūros, tarnybos ir pareigos, kurias ėjusiems asmenims neskiriamos nukentėjusių asmenų valstybinės pensijos“ 9 bei 12 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 4 daliai“ // Valstybės žinios, 2000, Nr. 14-370

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme nukentėjusiųjų asmenų teisinis statusas nebuvo apibrėžtas, todėl šią spragą pašalino Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusių nuo 1939-1990 metų okupacijų, teisinio statuso įstatymas. Pagrindinės nuostatos, vadovaujantis kuriomis buvo priimtas šis įstatymas yra išdėstytos jo preambulėje, kurioje konstatuota, kad daugybė Lietuvos gyventojų nukentėjo dėl karo nusikaltimų žmonijai ir žmoniškumui, patyrė didelių materialinių ir dvasinių nuostolių. Taip pat pripažįstama, kad valstybės teisė ir pareiga – rūpintis savo piliečiais, nukentėjusiais nuo okupacinių režimų padarytų nusikaltimų. Remiantis Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusių nuo 1939-1990 metų okupacijų, teisinio statuso įstatymo nuostatomis apibrėžiamos persekiotų ir nuo 1939-1990 metų okupacijų nukentėjusių asmenų kategorijos, taip pat nustatomi nukentėjusių asmenų teisinio statuso pripažinimo kriterijai.⁵⁶

Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas reglamentuoja dar keletą kriterijų, remiantis kuriais skiriamos arba neskiriamos šios valstybinės pensijos, t.y. asmens pilietybė ir faktas ar asmuo negauna iš kitos valstybės panašaus pobūdžio pensijos ar kitokios nuolatinės kompensacinės išmokos. Pažymėtina, kad šiuo atveju vien pilietybės nepakanka, asmuo turi būti ir Lietuvos gyventojas, t.y. turi sugebėti įrodyti gyvenamąją vietą šalyje: duomenys turi būti įrašyti į Lietuvos Respublikos gyventojų registrą. Šiuo atveju pažymėtina, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 14 straipsnyje⁵⁷ įtvirtintas nediskriminavimo principas nėra pažeidžiamas, kadangi priešingu atveju būtų iškreipti specifiniai šios sistemos tikslai.

Pagal Lietuvoje galiojančius įstatymus subjektų, turinčių teisę gauti nukentėjusių asmenų valstybines pensijas yra labai platus. Pažymėtina, kad šią pensiją turi teisę gauti dvi grupės asmenų:

1. asmenys, tiesiogiai nukentėję nuo įstatyme nurodytų įvykių, atitinkantys įstatymo sąlygas;
2. taip pat nukentėjusių, tiksliau žuvusių, asmenų tėvai, sutuoktiniai, vaikai, atitinkantys įstatymo sąlygas.

Taigi, teisę gauti nukentėjusių asmenų valstybinę pensiją turi asmenys:

1) kurie tapo invalidais dėl 1991 metų sausio 11–13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių, taip pat Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjai, sužaloti 1991 metų sausio 11–13 dienomis ir po to vykdytos SSRS agresijos, bet dėl to netapę invalidais, pateikę savivaldybės institucijos išduotą pažymėjimą, patvirtinantį nurodytą teisinį statusą, bei Lietuvos

⁵⁶ Žinios, 1997, Nr. 66-1609; 2007, Nr. 81-3310.

⁵⁷ Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987

Respublikos generalinės prokuratūros išduotą pažymą, patvirtinančią sužalojimo, padaryto ginant Lietuvos Respublikos laisvę 1991 metais, faktą;

2) politiniai kaliniai, tremtiniai ir buvę beglobiai vaikai, pateikę Lietuvos Respublikos teisėsaugos institucijų išduotus dokumentus (reabilitacijos pažymas), patvirtinančius politinių kalinių ir tremtinių teisių atkūrimą, arba Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro išduotus nuo okupacijų nukentėjusio asmens – politinio kalinio, tremtinio ar buvusio beglobio vaiko teisinio statuso pažymėjimus;

3) pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms (rezistencijos) dalyviai – laisvės kovų dalyviai, kuriems įstatymų nustatyta tvarka yra pripažintas šis statusas;

4) kurie Antrojo pasaulinio karo metais buvo išvežti priverstiniais darbams (taip pat ten gimę ar kartu su jais buvę nepilnamečiai šeimos nariai) arba buvo getuose, koncentracijos ar kitokio tipo prievartinėse stovyklose;

5) kurie Antrojo pasaulinio karo metais tarnavo antihitlerinės koalicijos valstybių veikiančiose armijose, partizanų būriuose ar junginiuose;

6) kurie dalyvavo likviduojant Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinius;

7) kurie tapo invalidais būtiniosios karinės tarnybos ar karinių mokymų sovietinėje armijoje (1945 07 22–1991 12 31) metu arba vėliau buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) dėl ligų, susijusių su karine tarnyba;

8) kurie būtiniosios karinės tarnybos ar karinių mokymų sovietinėje armijoje metu atliko tarnybą Afganistane;

9) asmenys, pagal Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos 1941 m. sausio 10 d. susitarimą dėl gyventojų mainų atkelti į Lietuvą, pateikę Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro pagal Asmenų, nukentėjusių nuo 1939–1990 metų okupacijų, teisinio statuso įstatymo 5⁽¹⁾ straipsnio 1 dalies 1 punktą išduotus nuo okupacijų nukentėjusio asmens-perkeltojo pažymėjimus;

10) nuo minų ir sprogmenų nukentėję asmenys, kuriems iki 2005 m. liepos 1 d. teisės aktų nustatyta tvarka buvo pripažintas I, II ar III grupės invalidumas nuo vaikystės dėl sužeidimo, kontūzijos arba suluošinimo, susijusių su kovos veiksmais Antrojo pasaulinio karo metais arba su šio karo padariniais, pateikę Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro pagal Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusių nuo 1939–1990 metų okupacijų, teisinio statuso įstatymo 7 straipsnio 1 dalies 1 punkto a papunktį išduotus nuo okupacijų nukentėjusio asmens pažymėjimus.

Nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo nustatytais sąlygomis taip pat turi teisę gauti tėvai, sutuoktiniai ir vaikai:

1) asmenų, žuvusių dėl 1991 metų sausio 11 - 13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių;

2) asmenų, žuvusių pasipriešinimo 1940-1990 metų okupacijoms (rezistencijos) veiksmų metu, taip pat nužudytų ir mirusių neteisėto kalinimo ar tremties metu;

3) asmenų, žuvusių ar mirusių dėl Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinių likvidavimo;

4) asmenų, žuvusių ar mirusių būtiniosios karinės tarnybos ar karinių mokymų sovietinėje armijoje (1945 07 22 - 1991 12 31) metu arba vėliau mirusių dėl ligų, susijusių su karine tarnyba.

Atkreiptinas dėmesys, kad nukentėjusiųjų asmenų valstybinių pensijų dydžio matas yra valstybinių pensijų bazė, kuri šiuo metu yra lygi 200 litų. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas skirtingoms kategorijoms nukentėjusiųjų asmenų numato skirtingo dydžio valstybines pensijas.

Manytina, kad būtent dėl įvykių reikšmingumo įstatymas ypatingai išskiria asmenų, nukentėjusių dėl 1991 metų sausio 11-13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių, aprūpinimą valstybinėmis nukentėjusių asmenų pensijomis. Pažymėtina, kad šiems asmenims yra mokamos aukščiausio dydžio valstybinės nukentėjusiųjų asmenų pensijos:

- asmenims, pripažintiems netekusiais 75-100 procentų darbingumo – mokama 8 valstybinių pensijų bazių dydžio valstybinė pensija;
- asmenims, pripažintiems netekusiais 60-70 procentų darbingumo – mokama 6 valstybinių pensijų bazių dydžio valstybinė pensija;
- asmenims, pripažintiems netekusiais 45-55 procentų darbingumo – mokama 4 valstybinių pensijų bazių dydžio valstybinė pensija.

Pastebėtina, kad aukščiau paminėtiems asmenims valstybinė nukentėjusių asmenų pensija yra mokama iki gyvos galvos, nepriklausomai nuo to, kada jie sukako senatvės pensijos amžių. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad aukščiausio dydžio – 8 valstybinių pensijų bazės – nukentėjusių asmenų valstybinė pensija skiriama asmenų, žuvusių dėl 1991 metų sausio 11-13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių:

- motinoms, sukakusioms 50 metų arba pripažintoms nedarbingoms ar iš dalies darbingoms,
- tėvams, sukakusiems senatvės pensijos amžių arba pripažintiems nedarbingais ar iš dalies darbingais.

Tuo tarpu politinių kalinių, tremtinių ir buvusių beglobių vaikų bei asmenų, kurie Antrojo pasaulinio karo metais buvo išvežti priverstiniais darbams arba buvo getuose, koncentracijos ar kitokio pobūdžio prievartinėse stovyklose, tėvams yra skiriama atitinkamai valstybinių pensijų bazės dydžio nukentėjusių asmenų valstybinė pensija. Be to, paminėtų

asmenų tėvai turi būti pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais, netekusiais 60 procentų ar daugiau darbingumo arba sukakę senatvės pensijos amžių. Kyla klausimas ar tėvų patirtos kančios, praradimai dėl savo vaikų gali būti įvertinti pinigais, o be to, manytina, kad nėra jokio pamatuoto kriterijaus, remiantis kuriuo vieniems skiriama valstybinių pensijų bazės dydžio pensija, o kitiems net 8 valstybinių pensijų bazės dydžio pensija. Tai sudaro prielaidas manyti, jog šiuo atveju yra pažeidžiamas tiek teisingumo, tiek proporcingumo principai.

Įstatymų leidėjas taip pat numato teisę gauti nukentėjusių asmenų valstybinę pensiją Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjams, sužalotiems 1991 metų sausio 11-13 dienomis ir po to vykdytos SSRS agresijos metu, bet dėl to netapusiems invalidais. Šiuo atveju nustatomos papildomos sąlygos – asmuo turi sukakti senatvės pensijos amžių arba būti pripažintu nedarbingu ar iš dalies darbingu dėl susirgimo, nesusijusio su 1991 metų įvykiais, kadangi priešingu atveju jis jau įgytų teisę į valstybinę nukentėjusių asmenų pensiją pagal Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 12 straipsnio 1 dalį. Nagrinėjant šį atvejį, iškyla klausimas, kodėl šiems asmenims skiriama būtent nukentėjusių asmenų valstybinė pensija, o ne pavyzdžiui pirmojo laipsnio valstybinė pensija pagal Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio 1 dalies 1 punktą⁵⁸ už ypatingus nuopelnus ginant valstybės nepriklausomybę. Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas neįvardija aiškaus, apibrėžto kriterijaus, kuriuo remiantis galima būtų tam tikrus asmenis priskirti vienai ar kitai asmenų grupei, gaunančiai vienos ar kitos rūšies valstybinę pensiją.

Lyginant šiems asmenims skiriamą nukentėjusių asmenų valstybinę pensiją ir pirmojo laipsnio valstybinę pensiją iškyla dar vienas skirtumas: šiuo atveju skiriama valstybinių pensijų bazės dydžio pensija, o jei būtų mokama pirmojo laipsnio valstybinė pensija, tai šis dydis pakiltų iki 4 valstybinių pensijų bazės dydžio. Iš to darytina išvada, jog šiuo atveju vėl yra diferencijuojami Lietuvos piliečiai. Taigi kyla klausima, ar tai yra pagrįsta? Manytina, kad tokia situacija dar kartą įrodo, kad esama valstybinių pensijų sistema ir jos reguliavimas nėra teisiškai pagrįsti ir kad tokiu teisiniu reguliavimu sukeliama prielaidos asmenų diskriminacijai.

Nagrinėjant kitų kategorijų asmenims skiriamas valstybines nukentėjusių asmenų pensijas atkreiptinas dėmesys, kad jų dydis neviršija 2 valstybinių pensijų bazės dydžio. Taigi visiems asmenims, išvardintiems Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 1 dalyje, išskyrus jau minėtus asmenis, nukentėjusius nuo 1991 metų sausio 11-13 dienomis vykdytos agresijos bei asmenis, kurie tapo invalidais būtiniosios karinės tarnybos ar karinių mokymų sovietinėje armijoje (1945 07 22 – 1991 12 31) metu arba vėliau buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais dėl ligų, susijusių su tarnyba, yra mokama tik valstybinių

⁵⁸ Valstybės žinios 1994, Nr. 101-2018

pensijų bazės dydžio nukentėjusių asmenų valstybinė pensija. Šiuo atveju būtina sąlyga pensijai gauti yra senatvės pensijos amžius arba netekimas 60 procentų ir daugiau darbingumo.

Tuo tarpu asmenims, kurie tapo nedarbingais ar iš dalies darbingais:

1) neteisėto kalinimo ir tremties, pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms (rezistencijos) veiksmų metu;

2) būdami išvežti priverstiniais darbams, būdami getuose ir koncentracijos stovyklose;

3) būdami kitokio tipo prievartinėse stovyklose;

4) dalyvaudami karo veiksmuose bei atlikdami būtinąją karinę tarnybą ar karinius mokymus sovietinėje armijoje arba vėliau buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) dėl ligų, susijusių su karine tarnyba;

5) dėl Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinių likvidavimo darbų poveikio, nukentėjusių asmenų valstybinės pensijos dydis yra diferencijuojamas atitinkamai:

- pripažintiems netekusiais 75-100 procentų darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d.) – 2 valstybinių pensijų bazių dydžio;
- pripažintiems netekusiais 60-70 procentų darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d.) – 1,5 valstybinių pensijų bazių dydžio;
- pripažintiems netekusiais 45-55 procentų darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d.) – 0,75 valstybinių pensijų bazių dydžio;

Politiniams kaliniams, tremtiniais ar buvusiems beglobiams vaikams, kurie kalėjo ar išbuvo tremtyje ne mažiau kaip 15 kalendorinių metų numatyta dar viena išlyga, t.y. jiems valstybinių pensijų bazės dydžio išmoka yra mokama likus 5 metams iki senatvės pensijos amžiaus. Tačiau yra numatyta papildoma šios išankstinės pensijos gavimo sąlyga: asmuo negauna jokios Lietuvos Respublikos ar kitos valstybės pensijos ar nuolatinės kompensacinės išmokos už ypatingas darbo sąlygas.

Analizuojant valstybinę našlių ir našlaičių pensiją pažymėtina, kad vieno žmogaus mirtis gali būti pragyvenimo šaltinio netektis kitiems žmonėms, todėl ji pripažįstama kaip socialinės rizikos veiksnys kitiems jo paliktiems išlaikytiniams.⁵⁹ Taigi pajamų kompensavimas mirusiojo giminėms yra pagrindinis našlių ir našlaičių pensijos tikslas. Manytina, kad valstybinių pensijų reguliavimas neatitinka teisinės valstybės principo, kadangi šiuo analizuojamu atveju valstybinė našlių ir našlaičių pensija skiriama ir mokama nukentėjusiojo asmens sutuoktiniui ir vaikams, nepaisant valstybinio socialinio draudimo našlių ir našlaičių pensijos skyrimo. Kaip jau anksčiau ne kartą buvo paminėta, kad valstybinė pensija yra papildoma išmoka, tai kyla klausimas ar pagrįstai mokama yra valstybinė našlių ir

⁵⁹ Danny Pieters. Įvadas į socialinės apsaugos principus. Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 67.

našlaičių pensija. Maitintojo netekties atveju prarastos pajamos turėtų būti kompensuojamos socialinio draudimo ar socialinės paramos schemų pagalba, o ne valstybinių pensijų pavidalu. Galima daryti išvada, kad skiriant ir mokant valstybines našlių ir našlaičių pensijas iš dalies šių pensijų gavėjai kaip ir yra priskiriami nukentėjusių asmens ratui, o tai yra visiškai nepagrįsta.

Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad įstatymų leidėjas valstybinių našlių ir našlaičių pensijų gavėjams nustato tokius pačius kriterijus šiai pensijai gauti, kaip ir nukentėjusiems asmenims: pilietybės ir nuolatinės gyvenamosios vietos Lietuvos Respublikoje principai.

Nukentėjusiųjų asmenų valstybinių pensijų mokėjimas yra perduotas Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos teritoriniams skyriams. Šių pensijų skyrimo, mokėjimo ir pristatymo išlaidos valstybinio socialinio draudimo fondui apmokamos iš valstybės biudžeto. Svarbu pažymėti, kad asmeniui, persikėlusiam gyventi į užsienį, valstybinė nukentėjusių asmenų pensija nemokama. Ir nėra numatyta jokių amžiaus ribų ar kitų kriterijų, kurie leistų gauti šią pensiją ir persikėlus gyventi į užsienį, palyginus su teisėjų ar pareigūnų ir karių valstybinių pensijų reguliavimu.

3.3. Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos

Lietuvos pareigūnų ir karių socialinės garantijos užima ypatingą vietą Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje.

Bendrają sąvoka pareikia Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas, kuriame numatyta, jog **pareigūnas** – tai valstybės politikas, valstybės tarnautojas ar kitas asmuo, atliekantis viešojo administravimo funkcijas ir pagal įstatymus turintis įgaliojimus duoti nepavaldiems asmenims teisės aktų nustatytus privalomus vykdyti nurodymus.⁶⁰ Tačiau manytina, kad vieningos visuose įstatymuose pareigūno sąvokos nėra ir negali būti, kadangi šis apibrėžimas siejamas su atitinkamam pareigūnui suteiktų įgaliojimų ribomis. Kalbant apie pareigūno sąvoką analizuojamų valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo teisinio reglamentavimo atžvilgiu pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 1 straipsnio 1 dalis⁶¹ imperatyviai numato, kokiems asmenims yra skiriamos šios pensijos. Į šį subjektų ratą nepatenka valstybės politikai, taip pat valstybės tarnautojai einantys pareigas ne taip vadinamosiose „jėgos struktūrose“.

Kariai ir pareigūnai kaip specifinė asmenų grupė, atliekanti ypatingą darbą Lietuvos valstybei, gali naudotis specialiomis papildomomis socialinės apsaugos garantijomis – valstybinėmis pareigūnų ir karių valstybinėmis pensijomis, kurios mokamos iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto. Šios pensijos yra skiriamos papildomai, kartu su visiems gyventojams nustatytomis vienodomis socialinio draudimo garantijomis, jos neturi jokių valstybinio socialinio draudimo požymių ir nėra susijusios su valstybinėmis socialinio draudimo įmokomis. Pareigūnų ir karių valstybinė pensija yra skiriama ir mokama tik įstatyme nustatytais atvejais, esant visoms būtinoms sąlygoms ją gauti.⁶²

Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimą ir mokėjimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas, kuris nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo buvo ne kartą keistas. Pažymėtina, kad buvo keičiamos ne tik pareigūnų ir karių valstybinių pensijų teisinį reguliavimą apibrėžiančios įstatymo nuostatos, bet ir pats įstatymo pavadinimas, kuris tik nuo 2007 m. sausio 19 d. pavadintas Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymu. Anksčiau pačiame pavadinime buvo apibrėžtos asmenų kategorijos, kurioms šis įstatymas buvo taikomas. Atsižvelgiant į tai, kad asmenų turinčių teisę gauti pareigūnų ir karių

⁶⁰ Valstybės žinios, 1999, Nr. 60-1945; 2006, Nr. 77-2975.

⁶¹ Valstybės žinios, 1994, Nr. 99-1958; 2005, Nr.71-2558

⁶² < <http://www.socmin.lt/index.php?762604646>> [Interaktyviai] Žiūrėta 2009-01-20.

valstybinę pensiją ratas buvo nuolat plečiamas, tuo pačiu kai kuriais atvejais įstatymo pavadinimas pailgėdavo: pagal 2000 m. birželio 1 d. įsigaliojusį įstatymo pakeitimą subjektų turinčių teisę gauti pareigūnų ir karių valstybinę pensiją įtraukiant Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnus; pagal 2000 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojusį pakeitimą asmenų ratas buvo praplėstas įtraukiant Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnus; pagal 2007 m. sausio 19 d. įsigaliojusį pakeitimą buvo įtraukti ir pareigūnai, muitinės sistemoje dirbę muitinės mobiliosiose grupėse ar muitinės postuose arba atlikę operatyvinę ir (arba) ikiteisminį tyrimą.⁶³

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2008-12-24 nutarime yra pabrėžęs, kad pareigūnų ir karių valstybinės pensijos paskirtis yra *inter alia* atlyginti už sudėtingą, atsakingą, dažnai rizikingą ir pavojingą asmens tarnybą valstybei. Tokie valstybinių pensijų ypatumai leidžia įstatymų leidėjui, atsižvelgiant į visas reikšmingas aplinkybes ir paisant Konstitucijos normų bei principų, nustatyti atitinkamas šios pensijos skyrimo sąlygas. Šių pensijų gavimas siejamas ne su nustatyto dydžio pensijų socialinio draudimo įmokomis, o su atitinkamu asmens statusu, šiuo atveju su asmens tarnyba atitinkamose struktūrose.⁶⁴

Galiojanti įstatymo redakcija numato šias pareigūnų ir karių valstybinių pensijų rūšis:

- 1) už tarnybą;
- 2) netekto darbingumo;
- 3) našlių ir našlaičių.

Teisė gauti pareigūnų ir karių valstybinę pensiją siejama su pilietybės principu, t.y. ją gauti turi teisę nurodyti Lietuvos Respublikos piliečiai:

- 1) Vidaus reikalų ministerijos, policijos, Valstybės sienos apsaugos tarnybos ir kitų vidaus reikalų įstaigų pareigūnai, vidaus tarnybos dalinių karininkai, liktinės tarnybos puskarininkiai ir kareiviai;
- 2) Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnai;
- 3) profesinės karo tarnybos kariai ir Antrajame operatyvinių tarnybų departamente prie Krašto apsaugos ministerijos civilinę krašto apsaugos tarnybą atliekantys statutiniai valstybės tarnautojai;
- 4) Valstybės saugumo departamento sistemos pareigūnai;
- 5) prokuratūros pareigūnai;
- 6) Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnai;
- 7) muitinės mobiliųjų grupių pareigūnai, muitinės postų pareigūnai ir muitinės pareigūnai, atliekantys operatyvinę veiklą ir (arba) ikiteisminį tyrimą.

⁶³ Valstybės žinios, 1994, Nr. 99-1958; 2005, Nr.71-2558 (su vėlesniais pakeitimais)

⁶⁴ Valstybės žinios, 2008, Nr. 150-6106.

Šis asmenų, turinčių teisę gauti valstybinę pareigūnų ir karių pensiją ratas buvo nuolat plečiamas, įtraukiant vis daugiau subjektų. Dabartinis reguliavimas turi tam tikrą trūkumą, kadangi diferencijuojamas statutinių pareigūnų ir asmenų, dirbančių pagal darbo sutartis Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamente teisinis statusas, nors iš esmės šių asmenų atliekamas darbas yra analogiškas - tiek pat pavojingas, susijęs su tam tikra rizika. Tačiau teisės į valstybinę pensiją nestatutiniams darbuotojams ribojimas grindžiamas ypatingu pareigūnų santykiu su valstybe, nors manytina, kad kiekvieno piliečio pareiga yra būti lojaliam savo valstybei.

Seimas 2008-04-22 priėmė Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 6, 16 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymą, kuris turėjo įsigalioti 2009 m. sausio 1 d. Šio pakeitimo nuostatos numatė, kad Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentui prie Vidaus reikalų ministerijos pavaldžiose įstaigose nestatutinėse pareigose (t.y. pagal darbo sutartį) dirbusiems asmenims, vėliau tapusiems pareigūnais, į tarnybos stažą pareigūno pensijai gauti būtų įskaitomas laikotarpis, kai asmenys dirbo Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentui pavaldžiose įstaigose, bet nebuvo pareigūnai.⁶⁵

2008-05-07 Lietuvos Respublikos Prezidentas priėmė dekretą dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 6,16 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo grąžinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti.⁶⁶ Prezidentas rėmėsi Konstitucinio Teismo 2003-07-04 nutarimu, kuris numato, kad pareigūnų ir karių valstybinė pensija savo prigimtimi ir pobūdžiu skiriasi nuo valstybinių socialinio draudimo pensijų ir skiriama asmenims už atliktą tarnybą Lietuvos valstybei. Tarnybos valstybei sąvoka negalima tapatinti su atlikto darbo (vykdytų tarnybinių funkcijų) sąvoka, nes tarnyba valstybei neapsiriboja tik tarnybinių funkcijų vykdymu. Tai daug platesnė sąvoka, apimanti ir pareigūno išsipareigojimus valstybei. Taigi pareigūno statusą lemia tam tikras santykis su valstybe, kurį reglamentuoja įvairūs teisės aktai (Vidaus tarnybos statutai, įstatymai, reglamentuojantys atskiras vidaus reikalų sistemos sritis, pareigūnų etikos kodeksai ir pan.) – taigi nustatomi didesni pareigūnų išsipareigojimai valstybei ir aukštesnis jų atsakomybės lygis. Pareigūnams, kitaip nei nestatutiniams valstybės tarnautojams, taikomi tam tikri apribojimai (pareigūnai negali dalyvauti politinėje veikloje, eiti daugiau nei vienas pareigas valstybės tarnyboje, streikuoti ir kt.). Kai kuriais atvejais pareigūnams nustatoma ir griežtesnė atsakomybė už jų padarytus teisės pažeidimus (pvz., už administracinius teisės pažeidimus). Akivaizdu, kad,

⁶⁵ < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319401&p_query=&p_tr2= > nepasirašytas įstatymas.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos Prezidento 2008 m. gegužės 7 d. dekretas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 6, 16 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo grąžinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti“, Valstybės žinios, 2008, 53-1963.

nepaisant atliekamų tarnybinių funkcijų panašumo, pareigūnų ir nestatutinių ugniagesių statusas iš esmės skiriasi. Todėl sprendimas į tarnybos stažą pareigūno pensijai gauti įskaičiuoti laikotarpius, kai asmuo dirbo nestatutinėse pareigose, pažeistų konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo bei proporcingumo principus. Šis Seimo priimtas įstatymas buvo gražintas Seimui ir Seimas pritarė šiems siūlymams, kadangi nepasinaudojo savo turima teise priimti įstatymą, net kai yra pareikštas Prezidento veto.⁶⁷

Dėl šios priežasties situacija liko, kokia buvusi. Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentui pavaldžių statutinių valstybės tarnautojų darbo santykius reguliuoja Lietuvos Respublikos vidaus tarnybos statusas. Nestatutiniai ugniagesiai dirba pagal darbo sutartis, jų darbo santykius reguliuoja Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Darytina išvada, kad tam tikrais vienodais požymiais pasižyminčios asmenų kategorijos traktuojamos skirtingai ir jiems suteikiamos skirtingos socialinės garantijos, ko socialinėje teisinėje valstybėje, neturėtų būti.

Teisę gauti pareigūnų ir karių valstybinę pensiją taip pat turi ankščiau išvardyti pareigūnai ir kariai, kurie, būdami įtraukti į Vidaus reikalų ministerijos, Krašto apsaugos ministerijos kadru, Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos rezervą, Valstybės saugumo departamento, Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų rezervą, dirba kitose Lietuvos Respublikos ministerijose, departamentuose, įstaigose ir organizacijose.⁶⁸ Taigi šiuo atveju darytina išvada, kad įstatymų leidėjas teisę į papildomą aprūpinimą suteikia nebūtinai kaip lengvatą, susijusią su didesne tarnybos rizika. Kaip pastebėjo dr. Jurijus Maculevičius nevisiškai aišku, kodėl tie netarnaujantys pareigūnai turėtų gauti papildomą pensiją aprūpinimą.⁶⁹ Pažymėtina, kad darbas kitose Lietuvos Respublikos ministerijose, departamentuose, įstaigose ir organizacijose yra analogiškas valstybės tarnautojo atliekamam darbui, o kiti valstybės tarnautojai, išskyrus nagrinėjamus „jėgos struktūrų“ pareigūnus ir karius, teisės į papildomas pensijas iš valstybės biudžeto neturi.

Atkreiptinas dėmesys, kad pagal Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 1 straipsnio 3 dalį teisę gauti pareigūnų ir karių netekto darbingumo pensijas turi privalomosios karo tarnybos kariai bei kariai savanoriai, tapę nedarbingais ar iš dalies darbingais tarnybos ar mokymų metu dėl priežasčių, susijusių su tarnyba ar mokymais. Šiems asmenims žuvus tarnybos ar mokymų metu dėl priežasčių, susijusių su tarnyba ar mokymais, teisę gauti pareigūnų ir karių valstybines našlių ir našlaičių pensijas turi jų sutuoktiniai ir vaikai.⁷⁰ Pažymėtina, kad esamas straipsnis parodo Lietuvos Respublikos teisės aktų

⁶⁷ Valstybės žinios, 2008-05-10, Nr. 53-1963

⁶⁸ Valstybės žinios, 1994, Nr. 99-1958; 2005, Nr.71-2558

⁶⁹ Maculevič J. Socialinės apsaugos teisės reformos keliai ir klystkeliai amžių sandūroje. Darbo ir socialinės apsaugos teisė XXI amžiuje: iššūkiai ir perspektyvos, Vilnius: TIC, 2007.

⁷⁰ Valstybės žinios, 1994, Nr. 99-1958; 2005, Nr.71-2558.

nesubalansuotumą bei nesuderinamumą, kadangi nuo 2008 m. rugsėjo 15 d. šaukimas į privalomąją karo tarnybą yra sustabdytas.

Pareigūnų ir karių valstybinė pensija skiriama ir išmokama išėjusiems iš tarnybos pareigūnams ir kariams:

1) ištarnavusiems vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos sistemose, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Kalėjimų departamente ar jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse, muitinės sistemoje (dirbusiems muitinės mobiliosiose grupėse ar muitinės postuose arba atlikusiems operatyvinę veiklą ir (arba) ikiteisminį tyrimą) 20 ir daugiau metų;

2) ištarnavusiems prokuratūroje 20 ir daugiau metų ir sukakusiems Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių;

3) pripažintiems nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) dėl priežasčių, susijusių su tarnyba;

4) atleistiems dėl sveikatos, kai yra žinybinės centrinės medicininės ekspertizės komisijos išvada, arba pripažintiems nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) dėl priežasčių, nesusijusių su tarnyba, ir ištarnavusiems vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros sistemose, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Kalėjimų departamente ar jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse, muitinės sistemoje (dirbusiems muitinės mobiliosiose grupėse ar muitinės postuose arba atlikusiems operatyvinę veiklą ir (arba) ikiteisminį tyrimą) 5 ir daugiau metų;

5) sukakusiems įstatymų arba statutų nustatytą išleidimo į atsargą amžių (jei toks amžius nenustatytas, – senatvės pensijos amžių) ir ištarnavusiems vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros sistemose, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Kalėjimų departamente ar jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse, muitinės sistemoje (dirbusiems muitinės mobiliosiose grupėse ar muitinės postuose arba atlikusiems operatyvinę veiklą ir (arba) ikiteisminį tyrimą) 5 ir daugiau metų.

Tarnaujantiems pareigūnams ir kariams valstybinės pensijos nemokamos, išskyrus našlių pensijas. Ši įstatymo nuostata leidžia suvokti šių pensijų specifiką ir esminį jų skirtumą nuo valstybinių socialinio draudimo pensijų, kurios yra mokamos ir dirbantiems asmenims. Pareigūnų ir karių valstybines pensijas valstybė nustato kaip specialias pensijas už tam tikrą tarnybą Lietuvos valstybei. Tačiau įstatymų leidėjas, nustatydamas šias pensijas turi paisyti konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo ir proporcingumo principų. Taigi įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį pareigūnai ar kariai į pensiją išeitę nepagrįstai anksti.⁷¹

⁷¹ Valstybės žinios, 2008, Nr. 150-6106.

Atkreiptinas dėmesys, kad pareigūnų ir karių valstybinių pensijų mokėjimas yra tarybinių laikų palikimas, kadangi kariškiai – būtiniosios karinės tarnybos kariai pensijomis buvo aprūpinami pagal Valstybinių pensijų įstatymą, tuo tarpu visų laipsnių karininkai, praporščikai, viršilos, mičmanai ir kitokie liktinės tarnybos kariškiai pensijomis aprūpinami pagal specialius TSRS Ministrų Tarybos nutarimus, priklausomai nuo įgytos kategorijos išeinant iš tarnybos.⁷²

Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas išskiria keletą išėjimo iš tarnybos pagrindų, kuriems esant skiriamos ir mokamos valstybinės pensijos. Pagal pareigūnų ir karių tarnybos nutūkimo pagrindus yra diferencijuojamos pareigūnų ir karių valstybinės pensijos skyrimo sąlygos. Tai pažymėjo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2008 m. gruodžio 24 d. nutarime.

Atsižvelgiant į šiuos pagrindus yra nustatomas ir tam tikras minimalus tarnybos metų skaičius, kad ši pensija būtų paskirta. Atkreiptinas dėmesys, kad įstatymų leidėjas diferencijuoja pareigūnų, tarnavusių vidaus reikalų sistemų, valstybės saugumo, krašto reikalų sistemose, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Kalėjimų departamente, muitinės sistemose bei pareigūnų, tarnavusių prokuratūroje valstybinių pensijų skyrimo sąlygą, kadangi prokuratūros pareigūnams ši pensija yra skiriama tik sukakus senatvės pensijos amžių, tuo tarpu pirma minėtiems pareigūnams šis ribojimas nėra taikomas. Pažymėtina, kad dr. Jurijus Maculevičius iškelia klausimą, kuo apskritai yra ypatingai pavojingas prokurorų teisinis darbas, kad jiems nustatomos specialios pensijų garantijos.⁷³

Pareigūnams ir kariams, dėl pačių kaltės pašalintiems iš vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros sistemų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Kalėjimų departamento ar jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių, muitinės sistemos (dirbusiems muitinės mobiliosiose grupėse ar muitinės postuose arba atlikusiems operatyvinę veiklą ir (arba) ikiteisminį tyrimą), yra nustatyta papildoma sąlyga pensijai skirti – reikalavimas, kad šie pareigūnai būtų išstarnavę 20 ar daugiau metų ir sukakę įstatymų nustatytą išleidimo į atsargą amžių (jei toks amžius nenustatytas, – senatvės pensijos amžių). Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad, atsižvelgdamas į valstybės tarnybos bei valstybinės pensijos skyrimo ypatumus, įstatymų leidėjas gali nustatyti tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį pareigūnams ir kariams, atleistiems iš tarnybos dėl to, kad pažeidė jų tarnybai keliamus reikalavimus, valstybinės pensijos skyrimas siejamas su papildomomis pensijos skyrimo ir mokėjimo sąlygomis. Minėta įstatyme nustatyta papildoma sąlyga pensijai skirti taikoma visiems asmenims, kurie buvo pašalinti iš tarnybos dėl pačių kaltės, jei ta kaltė neužtraukia baudžiamosios atsakomybės. Vadinas, tokie asmenys šiuo požiūriu traktuojami vienodai.⁷⁴

⁷² Nekrošius I. Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė. 1983. p. 66.

⁷³ Maculevič J. Socialinės apsaugos teisės reformos keliai ir klystkeliai amžių sandūroje. Darbo ir socialinės apsaugos teisė XXI amžiuje: iššūkiai ir perspektyvos, Vilnius: TIC, 2007.

⁷⁴ Valstybės žinios, 2003, Nr. 68-3094.

Pareigūnams ir kariams, tuo pat metu įgijusiems teisę į pareigūnų ir karių valstybinę pensiją už tarnybą ir pareigūnų ir karių valstybinę netekto darbingumo pensiją, skiriama didesnioji arba jų pasirinkimu viena iš šių pensijų. Pareigūnų ir karių valstybinė našlių ar našlaičių pensija mokama kartu su pensija už tarnybą ar netekto darbingumo pensija.

Vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, muitinės sistemų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnams ir kariams į tarnybos laiką pensijai skirti įskaitomas:

1) tarnybos vidaus reikalų, krašto apsaugos, valstybės saugumo, prokuratūros sistemose, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Kalėjimų departamente, jam pavaldžiose įstaigose bei valstybės įmonėse, muitinės sistemoje (dirbusiems muitinės mobiliosiose grupėse ar muitinės postuose arba atlikusiems operatyvinę veiklą ir (arba) ikiteisminį tyrimą) laikas nuo paskyrimo į pareigūno ar kario pareigas dienos;

2) darbo įstaigose bei organizacijose laikas, jeigu pareigūnai ar kariai dirbti jose buvo paskirti būdami įtraukti į Vidaus reikalų ministerijos ar Krašto apsaugos ministerijos kadru, Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos rezervą, Valstybės saugumo departamento bei Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų rezervą;

3) nuteisto pareigūno ar kario bausmės atlikimo laikas, jeigu šis pareigūnas ar karys vėliau reabilituotas;

4) tarnybos Antrajame operatyvinių tarnybų departamente prie Krašto apsaugos ministerijos laikas darbo sutarties ir Valstybės tarnybos įstatymo pagrindais, jeigu vėliau tos pareigos priskirtos statutinio tarnautojo pareigoms.

Pareigūnų ir karių valstybinė pensija apskaičiuojama ir mokama atsižvelgiant į du kriterijus: pareigūno darbo užmokestis ir tarnybos metų skaičius. Pareigūnų ir karių valstybinė pensija už tarnybą skiriama pagal paskutinio mėnesio, kurį pareigūnas ar karys nustoja eiti pareigas, jam nustatytą darbo užmokestį. Už kiekvienenus tarnybos metus, įskaitytus į tarnybos laiką pensijai skirti, skiriama po 1 procentą šio darbo užmokesčio. Į šį darbo užmokestį įskaitoma pareiginė alga (tarnybinis atlyginimas), taip pat priedai už tarnybos Lietuvos valstybei stažą, laipsnį (tarnybinį rangą), kvalifikacinę kategoriją (kvalifikacinį rangą), kai šie priedai mokami įstatymų nustatyta tvarka.⁷⁵ Pažymėtina, kad esamas pareigūnų ir karių valstybinių pensijų reguliavimas sudaro prielaidas piktnaudžiavimui, pasipelnymui: pareigūną ar karį galima paskirti į aukštesnes, geriau apmokamas pareigas vienam mėnesiui ir tuo pačiu dirbtinai padidinti valstybinę pensiją. Taigi šiuo atveju imama maksimali bazė pensijai apskaičiuoti, tuo tarpu bazę socialinio draudimo senatvės pensijai apskaičiuoti sudaro visi gauti atlyginimai nuo 1994 metų iki išėjimo į pensiją metų.

⁷⁵ Valstybės žinios, 1994, Nr. 99-1958; 2005, Nr.71-2558

Atleistiems dėl sveikatos būklės pareigūnams ir kariams skiriama:

- ištarnavusiems nuo 5 iki 10 metų - 2 procentai paskutinio tarnybos mėnesio darbo užmokesčio už kiekvienus tarnybos metus, įskaitytus į tarnybos laiką pensijai skirti;
- ištarnavusiems nuo 10 iki 20 metų – 20 procentų paskutinio tarnybos mėnesio darbo užmokesčio;
- ištarnavusiems daugiau kaip 20 metų - pagal bendrą taisyklę – 1 procentas paskutinio mėnesio darbo užmokesčio už kiekvienus tarnybos metus.

Pareigūnų ir karių valstybinė netekto darbingumo pensija skiriama pareigūnams ir kariams, pripažintiems nedarbingais ar iš dalies darbingais atsižvelgiant į darbingumo netekimo priežastis ir laiką, t.y. ar jos susijusios su tarnybinių pareigų atlikimu ir ar darbingumo netenkama tarnybos metu:

1. jei darbingumo netekta dėl priežasčių, susijusių su tarnyba, tai pensija skiriama nepaisant netekto darbingumo pripažinimo laiko;

2. jei darbingumo netekta dėl kitų priežasčių, pareigūnų ir karių valstybinė netekto darbingumo pensija skiriama tik tuo atveju, jei darbingumo netekta tarnybos metu.

Darbingumo netekimas pripažįstamas atsiradusiu dėl priežasčių, susijusių su tarnyba, jei susirgimas, sužeidimas ar trauma, sukėlę darbingumo netekimą, įvyko tarnyboje. Priežastinį ryšį turi patvirtinti žinybinė centrinė medicinos ekspertizės komisija, kariams – krašto apsaugos ministro sudaryta tarnybinio tyrimo komisija. Taigi įstatymų leidėjas detalizuoja, kaip turėtų būti nustatomos aukščiau minėtos aplinkybės, kad nekiltų didelių prieštaravimų ir diskusijų. Imperatyviai numatoma, kas pateikia išvadą dėl priežastinio ryšio buvimo tarp aplinkybių, priežasčių, kurios sukėlė tam tikrus sveikatos sutrikdymus, arba pažymi, kad šios aplinkybės jokios įtakos neturėjo.

Pareigūnų ir karių valstybinė netekto darbingumo pensija skiriama pareigūnams ir kariams už kiekvienus tarnybos metus įskaitytus į tarnybos laiką pensijai skirti. Šios pensijos dydis yra apskaičiuojamas: tam tikro procento ir paskutinio tarnybos mėnesio darbo užmokesčio dydžio sandauga. Procento dydis priklauso nuo netekto darbingumo procento, taigi:

- po 1,2 procento darbo užmokesčio skiriama netekusiems 75–100 procentų darbingumo,
- 1 procentą – netekusiems 60–70 procentų darbingumo,
- 0,5 procento – netekusiems 45–55 procentų darbingumo.

Tačiau pažymėtina, kad įstatymas išskirtinai reguliuoja atvejį, kai asmuo mirė ar neteko darbingumo dėl priežasčių, susijusių su tarnyba. Šiuo atveju jei faktinis pareigūno arba kario tarnybos laikas yra mažesnis kaip 20 metų, tarnybos laikas pensijai skirti prilyginamas 20 metų.

Tuo tarpu jei asmuo mirė ar neteko darbingumo dėl kitų priežasčių, pensija apskaičiuojama pagal faktinį tarnybos laiką pensijai skirti.⁷⁶

Nagrinėjant Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinio pensijų įstatymo nuostatas dėl šiame įstatyme numatytų pensijų rūšių, atkreiptinas dėmesys, kad palyginus su Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo normomis matome, kad abiejuose norminiuose teisės aktuose yra įtvirtintas iš esmės analogiškas reguliavimas. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 5 straipsnio 1 dalyje taip pat nurodoma, jog asmenims, kuriems mokamos netekto darbingumo pensijos ir kurie tuo pat metu turi teisę gauti senatvės pensiją, mokama didesnė arba jų pasirinkimu viena iš šių pensijų. Taigi darytina išvada, kad pareigūnams ir kariams yra taikomos dvigubos socialinės garantijos. Tuo pačiu metu asmuo gauna iš valstybės biudžeto atitinkamas išmokas valstybinių pensijų pavidalu, ir valstybinio socialinio draudimo garantuojamą pensiją, o tai suponuoja išvadą, kad tokiu teisiniu reguliavimu yra suteikiamos privilegijos tam tikroms asmenų grupėms, tuo pačiu pažeidžiant kitų valstybės piliečių teisės. Pareigūnai ir kariai naudojami „dviguba“ apsauga, esant vienai ir tai pačiai socialinei rizikai.

Privalomosios karo tarnybos kariams bei kariams savanoriams, netekusiems darbingumo tarnybos ar mokymų metu dėl priežasčių, susijusių su tarnyba ar mokymais, mokama pareigūnų ir karių valstybinė netekto darbingumo pensija:

- 1) asmenims, netekusiems 75–100 procentų darbingumo, – 2 valstybinių socialinio draudimo bazinių pensijų dydžio;
- 2) asmenims, netekusiems 60–70 procentų darbingumo, – 1,5 valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydžio;
- 3) asmenims, netekusiems 45–55 procentų darbingumo, – 0,75 valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydžio.

Atkreiptinas dėmesys, kad šiuo atveju privalomosios karo tarnybos karių ir karių savanorių netekto darbingumo pensijos dydis yra siejamas ne su valstybinių pensijų dydžiu, o su valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydžiu. Valstybinio socialinio draudimo bazinė pensija yra didesnė negu valstybinių pensijų bazė.

Pažymėtina, kad pareigūnų ir karių valstybinių našlių ir našlaičių pensijų skyrimas ir mokėjimas paremtas bendraisiais Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 9 straipsnyje⁷⁷ nustatytais pagrindais. Atitinkamai atsižvelgiama tik į mirusiojo apskaičiuotos pareigūnų ir karių valstybinės pensijos dydį. Pažymėtina, kad vaikams, netekusiems abiejų tėvų, pareigūnų ir karių valstybinės našlaičių pensijos dydį sudaro suma, gauta apskaičiavus našlaičių

⁷⁶ Valstybės žinios, 1994, Nr. 99-1958; 2005, Nr. 71-2558

⁷⁷ Valstybės žinios 1994, Nr. 101-2018

pensiją už kiekvieną iš mirusių tėvų atskirai, jei abu tėvai buvo įgiję teisę gauti pareigūnų ir karių valstybinę pensiją už tarnybą arba netekto darbingumo pensiją.

Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių įstatyme vis dar egzistuoja Konstitucinio Teismo pripažinta prieštaraujanti Konstitucijai nuostata dėl to, kad pensininkams, gaunantiems visišką valstybės išlaikymą, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos nemokamos. Taigi esmine sąlyga pareigūnų ir karių valstybinės pensijos mokėjimui ar nemokėjimui yra visiškas valstybės išlaikymas. Konstitucinis Teismas savo 2008-12-24 nutarime atkreipė dėmesį, kad nei Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 3 dalis, nei kituose šio įstatymo straipsniuose įtvirtintas teisinis reguliavimas neatskleidžia formuluotės esmės, taigi esant neaiškiam formuluotės turiniui, tai negali būti pagrindas nutraukti paskirtos ir mokamos pareigūnų ir karių valstybinės pensijos mokėjimą, t.y. pagrindas prarasti teisę į atitinkamą piniginę išmoką, kuri laiduojama pagal Konstitucijos 52 straipsnį.

Sprendimą dėl pensijos paskyrimo arba dėl atsisakymo jas skirti pareigūnams ir kariams bei jų šeimos nariams priima Vidaus reikalų ministerija, Specialiųjų tyrimų tarnyba, Valstybės saugumo departamentas, Krašto apsaugos ministerija, Generalinė prokuratūra, Muitinės departamentas prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos ar Kalėjų departamentas pagal tai, kurioje iš šių institucijų pensijos gavėjas tarnavo paskiausiai. Kreiptis dėl pensijos paskyrimo galima prieš tris mėnesius iki teisės gauti pareigūno ar kario valstybinę pensiją atsiradimo arba bet kuriuo metu po teisės gauti pareigūno ar kario valstybinę pensiją atsiradimo. Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos skiriamos iki gyvos galvos arba laikotarpiui, kuriuo pensijos gavėjas turi teisę gauti šią pensiją.

Jei pareigūnui arba kariui, kuriam paskirta pareigūnų ir karių valstybinė netekto darbingumo pensija, po pensijos paskyrimo pakeičiami netekto darbingumo procentai, pensija turi būti paskirta iš naujo pagal naujus duomenis nuo jų pasikeitimo dienos, bet ne daugiau kaip už 12 mėnesių iki dokumentų pensijai perskaičiuoti gavimo atitinkamoje institucijoje dienos.

Nuteistiems už tyčinių nusikaltimų padarymą asmenims pareigūnų ir karių valstybinė pensija neskiriama. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad dėl valstybės tarnybos lojalumo Lietuvos valstybei konstitucinio imperatyvo valstybės tarnybai yra keliami ypatingi reikalavimai. Pareigūnų ir karių, kuriems pagal Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymą yra skiriama pareigūnų ir karių valstybinė pensija, statusas lemia ir tam tikrus didesnius, palyginti su kitais valstybės tarnautojais, išipareigojimus valstybei bei griežtesnę jų atsakomybę. Pareigūnai ir kariai privalo savo tarnybą atlikti nepriekaištingai, nepiktnaudžiauti jiems įstatymuose nustatytais įgaliojimais, savo elgesiu nežeminti pareigūno ar kario vardo, garbės ir orumo tarnyboje ar ne jos metu. Pažymėtina, kad pareigūnų ir karių statuso bei jiems skiriamos pensijos ypatumai suponuoja tai, kad įstatymų leidėjas gali nustatyti tokį

teisinį reguliavimą, pagal kurį pareigūnams ir kariams, atleistiems iš tarnybos dėl to, kad jie pažeidė jų tarnybai keliamus reikalavimus, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos skyrimas siejamas su papildomomis pensijos skyrimo ir mokėjimo sąlygomis. Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į valstybės tarnybos specifiką, taip pat gali nustatyti, kad pareigūnams šiurkščiai pažeidusiems Konstituciją ar įstatymus, sulaužiusiems priesaiką, padariusiems tyčinį nusikaltimą, pareigūnų ir karių valstybinė pensija neskiriama.⁷⁸

Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 15 straipsnis nurodo, jog pensininkui, persikėlusiam nuolat gyventi į užsienį, paskirtoji pareigūnų ir karių valstybinė pensija už tarnybą siunčiama ten, kur šis asmuo gyvena, jei išvykusio pensininko tarnybos Lietuvoje laikas pensijai skirti ne mažesnis kaip 15 metų. Kitais atvejais pensija išmokama už šešis mėnesius į priekį tokio dydžio, kokia ji buvo išvykimo mėnesį, ir toliau nebemokama. Toks įstatyminis reguliavimas iš esmės atitinka Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 43 straipsnio⁷⁹ nuostatas, kurios teigia, kad, pensininkui, persikėlus nuolat gyventi į kitą valstybę, paskirta pensija mokama, jei jis yra įgijęs ne mažesnę kaip minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą atitinkamos rūšies pensijai gauti dirbdamas Lietuvos įmonėse, įstaigose ar organizacijose, kitais atvejais pensija mokama už šešis mėnesius į priekį išvykimo mėnesio dydžio, toliau ji nebemokama. Šiuo metu minimalus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas yra 15 metų. Taigi akivaizdu, kad įstatymų leidėjas nustatė analogišką teisinį reguliavimą tiek valstybinio socialinio draudimo pensijų, tiek pareigūnų ir karių valstybinių pensijų atžvilgiu, kai asmuo persikelia gyventi į užsienį.

⁷⁸ Valstybės žinios, 2003, Nr. 68-3094

⁷⁹ Valstybės žinios, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555

3.4. Mokslininkų valstybinių pensijų ypatumai

Mokslininkai – specifinė darbuotojų kategorija, kurių tinkamos darbo sąlygos ir socialinės garantijos yra būtinos sėkmingai akademinėi veiklai.

Lietuvos Respublikos įstatymuose apibrėžiamoje mokslininko sampratoje akcentuojamas mokslo laipsnio ar pedagoginio vardo turėjimas ir dalyvavimas mokslinėje veikloje, mokslinių tyrimų atlikimas:

- Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas teigia, kad *mokslininkas* - asmuo, dirbantis mokslinį darbą ir turintis mokslo laipsnį ar pedagoginį vardą,⁸⁰
- Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas teigia, kad *mokslininkas* – tyrėjas, atliekantis mokslinius tyrimus ir turintis mokslo laipsnį ir (ar) pedagoginį vardą.⁸¹

Pagrindinė išskirtinė socialinės apsaugos garantija Lietuvos mokslininkams yra valstybinė mokslininkų pensija. Kitos socialinės apsaugos išmokos mokslininkams teikiamos ta pačia tvarka kaip ir visų kitų profesijų žmonėms, remiantis socialinį draudimą ir socialinę paramą reglamentuojančiais teisės aktais.

Mokslininkų pensinį aprūpinimą, jo teikimo sąlygas, be Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo⁸², reglamentuoja ir 1994 m. gruodžio 22 d. priimtas Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas⁸³, kuris galioja nuo 1995 m. sausio 1 d. Nuo šios dienos ir pradėtos skirti mokslininkų valstybinės pensijos, kurios yra papildoma socialinių garantijų rūšis ir mokamos kartu su socialinio draudimo pensija.

Šio specialaus teisės akto preambulėje teigiama, kad Lietuvos Respublikos Seimas priėmė šį įstatymą atsižvelgdamas į tai, kad Lietuvoje nėra sukurta papildomo mokslininkų pensinio draudimo sistema, kuri turėtų garantuoti mokslininkų kvalifikaciją atitinkančias pensijas, ir laikydamas, kad iki šios sistemos sukūrimo būtina valstybės lėšomis paremti sulaukusius senatvės mokslininkus⁸⁴. Pabrėžtina, kad jau pačiame įstatymo pavadinime buvo įtvirtintas šio teisės akto galiojimo laikinumas, tačiau nuo šio teisės akto priėmimo dienos praėjo beveik 15 metų, o įstatymų leidžiamoji valdžia iki šiol nėra priėmusi atitinkamų teisės aktų, kurie reglamentuotų specialų mokslininkų pensinį aprūpinimą.

Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas nebuvo pirmas bandymas reglamentuoti pensijų mokėjimą mokslininkams. 1992 m. sausio 27 d. Lietuvos Vyriausybės nutarimu Nr. 52 „Dėl profesorių ir docentų rentos“ buvo numatyta į

⁸⁰ Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 27-715;

⁸¹ Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas, Valstybės žinios, 1991, Nr. 7-191;

⁸² Valstybės žinios, 1994, Nr. 101-2018;

⁸³ Valstybės žinios, 1995, Nr. 1-4;

⁸⁴ Ten pat.

pensiją išeinantiems mokslininkams, neturintiems fizinių asmenų pajamų mokesčiu apmokestinamų pajamų ir kurių mokslininko darbo stažas ne mažesnis kaip 20 metų, mokėti rentą. Mėnesinis rentos dydis buvo lygus vienam procentui mokslininko atlyginimo ir jo kaip mokslininko darbo stažo sandaugai.⁸⁵ Nuo 1993 m. balandžio 30 d. rentos dydis buvo pakeistas – šis dydis tapo lygus dviejų procentų mokslininko atlyginimo ir darbo stažo sandaugai.⁸⁶

Pagrindiniai šios rentos mokėjimo tvarkos trūkumai buvo šie:

- nebuvo mokslininkų diferenciacijos pagal turimą mokslo laipsnį ar pedagoginį vardą – visi jie gaudavo vienodą rentą;
- renta buvo mokama mokslininkams, kurių mokslinis stažas – ne mažiau 20 metų, kas palyginus su esamu reglamentavimu yra gan ilgas laiko tarpas;
- Vyriausybės nutarimas nenumatė rentos skyrimo tikslios tvarkos, niuansų arba išimčių, pavyzdžiui, teistiems asmenims, neįgaliesiems;
- 75 proc. lėšų rentoms, Finansų ministerija pervesdavo į aukštąsias mokyklas arba institutus, kuriuose dirbo mokslininkai prieš išeidami į pensiją. Likusią rentos dalį sumokėdavo minėtos įstaigos iš lėšų, skirtų darbo užmokesčiui. Ši tvarka buvo netobula – mokslo įstaigos netekdavo daug lėšų, kurios, nors ir skirtos darbo užmokesčiui, būdavo sumokamos mokslininkų rentoms.

Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinajame įstatyme atsirado daug esminių pakeitimų užtikrinant mokslininkų pensininkų socialines garantijas. Visų pirma buvo peržiūrėtas ir sukonkretintas asmenų, kuriems gali būti mokamos mokslininkų pensijos, sąrašas. Taip pat buvo perskaičiuotos visos iki 1995 metų sausio 1 dienos mokslininkams paskirtos rentos, kadangi nuo šio įstatymo įsigaliojimo rentų mokėjimas yra nutraukiamas.

Jei asmeniui iki šio įstatymo įsigaliojimo paskirta mokslininkų renta yra didesnė už šiame įstatyme nustatyto dydžio mokslininkų valstybinę pensiją, tai jam mokama 1994 metų gruodžio mėnesio rentos dydžio mokslininkų valstybinė pensija. Ši pensija neindeksuojama ir niekaip kitaip nedidinama, kol susilygina su šio įstatymo tam asmeniui skirtina mokslininkų valstybine pensija.

Teisė gauti mokslininkų valstybinę pensiją apibrėžiama remiantis dviem kriterijais: nuolatine gyvenamąja vieta ir mokslo laipsnio ar pedagoginio mokslo vardo suteikimu ar nostrifikavimu Lietuvos Respublikoje. Taigi, pažymėtina, kad šią valstybinę pensiją turi teisę gauti tik nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenantys ir dirbantys mokslininkai, atitinkantys teisės aktų nustatytas sąlygas. Ši įstatymo nuostata skirta mažinti „protų nutekėjimą“ į užsienio

⁸⁵ Valstybės žinios, 1992, Nr. 9-230;

⁸⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. sausio 27 d. nutarimo Nr. 52 dalinio pakeitimo“, Valstybės žinios, 1993, Nr. 12-305

valstybes bei garantuoti, kad mokslininkų bendruomenė nesiaurės, o atvirksčiai dar labiau plėsis, sukurdamą vis daugiau reikšmingų mokslinių darbų. Pažymėtina, kad mokslininkų valstybinių pensijų skyrimas nėra siejamas su pilietybės principu palyginti su kitomis valstybinėmis pensijomis, pavyzdžiui su pirmojo ir antrojo laipsnių valstybine pensija.

Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas apibrėžia, kad nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenančiais asmenimis laikomi Lietuvos Respublikos piliečiai, kurių duomenys apie gyvenamąją vietą Lietuvos Respublikoje, o neturinčių gyvenamosios vietos – apie savivaldybę, kurioje jie gyvena, yra įrašyti į Lietuvos Respublikos gyventojų registrą, arba nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenantys užsieniečiai.⁸⁷

Yra ir kitų, įstatyme numatytų, apribojimų, kurie dar labiau apriboja asmenų, pretenduojančių gauti pensiją, sąrašą.

Ne visiems mokslininkams mokslininkų valstybinė pensija yra skiriama ir mokama. Ją gauna tik tie mokslininkai, kurie dirbo mokslo institucijose, kurių sąrašą patvirtino Lietuvos Respublikos Vyriausybė, kurie yra sukakę Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytą senatvės pensijos amžių arba yra pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais, netekusiais 60 procentų ir daugiau darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. – I ar II grupės invalidais), turi ne mažesnę kaip 10 metų daktaro ar habilituoto daktaro darbo stažą.

Asmenims, atitinkantiems aukščiau nurodytas sąlygas, mokslininkų valstybinė pensija neskiriama, o paskirtoji nemokama tol, kol jie turi pajamų, nuo kurių skaičiuojamos ir mokamos valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos, arba jei jie gauna valstybinio socialinio draudimo ligos (įskaitant ir darbdavio mokamas ligos dienas), motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės), profesinės reabilitacijos pašalpas ar nedarbo socialinio draudimo išmokas. Apie draudžiamųjų pajamų turėjimą mokslininkų valstybinių pensijų gavėjai privalo pranešti pensiją jiems mokančiai institucijai per 10 dienų nuo šių pajamų atsiradimo dienos. Jeigu apie šias pajamas laiku nepranešama ir dėl to permokama pensija, permokėtos pensijos dydis išieškomas iš pensijos gavėjo, neapribojant kokiu nors terminu, Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo ir kitų įstatymų nustatyta tvarka.

Pažymėtina, kad toks teisinis reguliavimas suponuoja tam tikrų teisinių neaiškumų. Iki mokesčių reformos autoriniai honorarai, gaunami už mokslinę veiklą, buvo apmokestinami tik 15% gyventojų pajamų mokesčiu (GPM), tačiau nuo 2009 m. sausio 1 d., pakeitus Lietuvos Respublikos įstatymus, nuo asmens pajamų, gautų pagal autorines sutartis mokamos ir valstybinio socialinio draudimo bei privalomojo sveikatos draudimo įmokos.⁸⁸ Taigi autorinės

⁸⁷ Valstybės žinios, 1995, Nr. 1-4

⁸⁸ LR valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2009 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas, Žin., 2008, Nr. 149-5998

pajamos tampa draudžiamosios. Manytina, kad šiuo atveju galima būtų konstatuoti esant asmens teisėtų lūkesčių principo pažeidimą, kadangi mokslininkui, gaunančiam valstybinę pensiją, toliau tęsiant mokslinę veiklą ir už tai gaunant tam tikro dydžio autorinį atlyginimą, remiantis aukščiau išdėstyta Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo nuostata paskirtoji valstybinė pensija neturi būti mokama.

Net ir visas sąlygas atitinkantiems mokslininkams ši pensija gali būti neskiriama, o skyrus gali būti atimta, nes mokslininkų valstybinė pensija neskiriama, o paskirtosios skyrimas ir mokėjimas panaikinamas asmenims, teismo nuosprendžiu pripažintiems kaltais už tyčinio nusikaltimo padarymą. Galima būtų kalbėti, jog šiuo teisiniu reguliavimu įtvirtintas dvigubas asmens nubaudimas, tačiau Konstitucinis Teismas viename iš savo nutarimų yra išaiškinęs, jog valstybines pensijas reguliuojantys įstatymai yra kitokio visuomeninio pobūdžio, tad negalime kalbėti ir apie nubaudimą. Taigi šiuo atveju toks reguliavimas yra papildoma sąlyga skirti valstybinę mokslininkų pensiją, kurią nustato įstatymų leidėjas pagrįsdamas ypatingų papildomų išmokų mokėjimą mokslininkams.⁸⁹

Taip pat, kaip senatvės pensijos dydis priklauso nuo darbo stažo, taip ir mokslininko pensijos dydis priklauso nuo mokslinio darbo stažo. Išskiriamas daktaro ir habilituoto daktaro mokslinis stažas (habilituotas daktaras gauna didesnę pensiją nei daktaras). Daktaro stažą sudaro asmens mokslinio darbo Lietuvos Respublikos valstybinėse mokslo ir studijų institucijose laikas nuo daktaro laipsnio suteikimo dienos, o habilituoto daktaro stažą - mokslinio darbo minėtose institucijose laikas nuo habilituoto daktaro laipsnio suteikimo dienos, bet abiem atvejais ne ilgiau negu tam asmeniui sukaks 65 metai. Laikas, kuriuo asmuo gauna mokslininkų valstybinę pensiją, į daktaro ir habilituoto daktaro stažą neįskaitomas. Taigi pažymėtina, kad nėra pagrįsta tai, jog pagal galiojantį mokslininkų pensiją reglamentuojantį įstatymą darbo stažas skaičiuojamas tik iki 65 metų, kadangi šiuo atveju yra taikomi tam tikri su amžiumi susiję apribojimai. Atkreiptinas dėmesys, kad daugelio mokslininkų ir politikų teigimu visuomenė senėja, todėl vienu iš strateginiu socialinės politikos tikslu yra kuo ilgiau išlaikyti darbuotoją darbo rinkoje. Šiuo atveju pastebėtina visai priešinga nuostata. Manytina, kad jei asmuo ir po 65 metų amžiaus dirba mokslinį darbą, tai šis laikas turėtų būti įskaičiuotas į mokslinio darbo stažą. Pažymėtina, kad valstybinio socialinio draudimo pensijų atveju analogiški teisiniai santykiai yra reglamentuojami visiškai kitaip - į draudimo stažą įskaitomas visas pilnas darbo laikas, bet tuo pačiu yra mokama valstybinio socialinio draudimo pensija, kadangi negali būti ribojama konstitucinė asmens teisė laisvai pasirinkti darbą ar verslą, įtvirtinta Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje.

⁸⁹ Valstybės žinios, 2003, Nr. 68-3094

Mokslinio darbo stažas Lietuvos Respublikos valstybinėse mokslo ir studijų institucijose nuo docento pedagoginio mokslo vardo suteikimo dienos laikomas daktaro stažu, o nuo profesoriaus pedagoginio mokslo vardo suteikimo dienos - habilituoto daktaro stažu. Valstybinių mokslo ir studijų institucijų, kuriose mokslininko darbas įskaitomas į daktaro ar habilituoto daktaro stažą, sąrašą tvirtina Švietimo ir mokslo ministerija.

Lietuvos Respublikos pilietybę turinčių politinių kalinių ir tremtinių, kuriems atkurtos visos pilietinės teisės, mokslinio darbo stažas buvusios Sovietų Sąjungos sąjunginio ir respublikinio pavaldumo valstybinėse mokslo ir studijų institucijose, taip pat kitų mokslininkų mokslinio darbo stažas, kai jie dirbo mokslinį darbą vykdydami iš valstybės biudžeto finansuojamas mokslo programas, prilyginamas mokslinio darbo stažui Lietuvos Respublikos valstybinėse mokslo ir studijų institucijose. Šį mokslinį darbo stažą nustato ir jį patvirtinančius dokumentus pensijai skirti išduoda Lietuvos Respublikos mokslinio darbo stažo nustatymo komisija prie Švietimo ir mokslo ministerijos. Į šią komisiją įeina švietimo ir mokslo ministras, kuris yra komisijos pirmininkas, švietimo ir mokslo viceministras, vienas Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos įgaliotas atstovas, po du Lietuvos mokslo tarybos ir Mokslininkų sąjungos atstovus. Komisija sudaroma švietimo ir mokslo ministro įsakymu ir vadovaujasi švietimo ir mokslo ministro patvirtintais Mokslinio darbo stažo nustatymo nuostatais, suderintais su Lietuvos mokslo taryba.

Lyginant su anksčiau numatyta rentos dydžio apskaičiavimo tvarka, šis įstatymas iš esmės pakeitė mokslininkų pensijų mokėjimo dydį ir tvarką.

Įtvirtinus mokslininkų pensijas 1995 metais, pagrindu pensijos dydžiui apskaičiuoti buvo pensijų bazė, kuri buvo lygi valstybinės socialinio draudimo pagrindinės pensijos dalies dydžiui, taigi šie dydžiai buvo susieti. Iki 1999 m. sausio 1 d. už kiekvienus visus daktaro stažo metus kiekvieną mėnesį buvo mokama 10 procentų to mėnesio valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos. Už kiekvienus visus habilituoto daktaro stažo metus papildomai buvo mokama 5 procentai to mėnesio valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos.⁹⁰

Nuo 1999 m. sausio 1 d. pensija skaičiuojama nebe nuo valstybinio socialinio draudimo bazinės pensijos, o nuo valstybinių pensijų bazės. Taigi mokslininkų valstybinės pensijos matas šiuo metu yra atitinkamo mėnesio valstybinių pensijų bazė. Įsigaliojus šiam pakeitimui už kiekvienus visus daktaro stažo metus kiekvieną mėnesį mokama 10 procentų to mėnesio valstybinių pensijų bazės. Už kiekvienus visus habilituoto daktaro stažo metus kiekvieną mėnesį papildomai mokama 5 procentai to mėnesio valstybinių pensijų bazės. Mokslininkų valstybinės pensijos dydis nepriklauso nuo gautų pajamų, t.y. buvusių atlyginimų, honorarų, šis dydis priklauso tik nuo mokslinio darbo stažo ir mokslinio laipsnio.

⁹⁰ Valstybės žinios, 1995, Nr. 1-4

Mokslininkų valstybines pensijas skiria ir moka Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos teritoriniai skyriai, vadovaudamiesi Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinuoju įstatymu, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymu, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatais, pagal valstybinių mokslo ir studijų institucijų išduotus dokumentus. Pabrėžtina, kad kadangi mokslininkų valstybinės pensijos yra finansuojamos iš valstybės biudžeto, tai mokslininkų valstybinių pensijų skyrimo, mokėjimo ir pristatymo išlaidos Valstybiniam socialinio draudimo fondui apmokamos iš valstybės biudžeto.

Mokslininkų pensijų pertvarkymas – viena iš aktualiausių mokslininkų socialinės apsaugos sistemos dalių. Nors mokslininkų pensijos gavėjų yra nedaug ir išlaidos šioms pensijoms sudaro nežymią visos šalies socialinės apsaugos sistemos išlaidų dalį, bet šias pensijas pertvarkyti reikia dėl neaiškaus jų legitimumo, nors Lietuvoje yra tik šiek tiek daugiau kaip 2500 mokslininkų pensijų gavėjų. Pastaraisiais metais mokslininkų, kaip ir socialinio draudimo senatvės pensininkų, skaičius nedidėja dėl santykinai didelio pensinio amžiaus asmenų mirtingumo Lietuvoje.

Socialinio tyrimo instituto atliktame tyrime, kuriam vadovavo R. Lazutka, pateikiama keletą mokslininkų pensijų reformos scenarijų:

- 1) parametrine esamos mokslininkų pensijų sistemos reforma – sistema išsaugoma, bet keičiami kai kurie jos parametrai,
- 2) mokslininkų pensija laipsniškai pakeičiama mokslininkams sparčiau didinama valstybinio socialinio draudimo pensija,
- 3) valstybinė mokslininkų pensija pakeičiama profesine kaupiamąja mokslininkų pensija,
- 4) valstybinė mokslininkų pensija laipsniškai panaikinama išaldant valstybinę pensijų bazę.

Ar Lietuvos Respublikos įstatymų leidžiamoji valdžia imsis veiksmų esamai padėčiai ištaisyti nėra aišku, jokių Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo pakeitimo projektų bent jau šiuo metu nėra, taigi manytina, kad tokia neapibrėžta mokslininkų papildomo pensinio aprūpinimo sistema išliks dar kurį laiką be pokyčių.⁹¹

⁹¹ Mokslininkų socialinės garantijos. Socialinių tyrimų institutas. Vilnius, 2008.

3.5. Teisėjų valstybinės pensijos

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje yra nustatyta, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ir laisvės yra pažeistos, turi teisę kreiptis į teismą.⁹² Tuo pačiu pažymėtina ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnio nuostata, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai, kad teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą yra nepriklausomi.⁹³ Teismas – vienintelė iš valstybės valdžių, kuri yra formuojama ne politiniu, bet profesiniu pagrindu. Taigi teisingumo vykdymo funkcija lemia išskirtinį teisėjo konstitucinį statusą, kas įtakoja ne tik nepriklausomumo vykdant teisingumą užtikrinimą, bet ir sąlygoja darbo ir politinės veiklos apribojimų nustatymą. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pabrėžiama, kad teisėjo ir teismų nepriklausomumas yra ne privilegija, bet vienas svarbiausių demokratinės teisinės valstybės principų, kuris yra užtikrinamas įtvirtinant teisėjų statusą atitinkančias socialines garantijas ne tik teisėjui einant pareigas, bet ir nutrūkus jo įgaliojimams. Tuo siekiama teisingumą vykdančius teisėjus apsaugoti tiek nuo įstatymų leidžiamosios, tiek vykdomosios valdžių poveikio, tiek nuo kitų valdžios įstaigų ir pareigūnų, politinių ir visuomeninių organizacijų, komercinių ūkinių struktūrų, kitų juridinių ir fizinių asmenų įtakos.⁹⁴ Taigi pažymėtina, kad įstatymų leidėjas įtvirtina tokią teisėjo socialinę garantiją nutrūkus teisėjo įgaliojimams kaip teisėjo valstybinė pensija, kuri yra ginama ne tik pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109, bei ir pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnį. Kaip savo 2001 m. liepos 12 d. nutarime konstatavo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, teisėjas, kuriam tenka pareiga nagrinėti visuomenėje kylančius konfliktus, taip pat ir asmens konfliktus su valstybe, turi būti ne tik aukštos profesinės kvalifikacijos bei nepriekaištingos reputacijos, bet ir materialiai nepriklausomas, saugus dėl savo ateities.⁹⁵

Teisėjų valstybinių pensijų mokėjimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas,⁹⁶ specialus Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas⁹⁷ bei 2003 m. sausio 21 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 68 patvirtinti Teisėjų valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatai.⁹⁸ Pažymėtina, kad teisėjų valstybinės pensijos yra įtvirtintos vėliausiai, jos iš valstybės biudžeto mokamos tik nuo 2003 m. sausio 1 d.

⁹² Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014;

⁹³ Ten pat.

⁹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio (2002 m. liepos 2 d., 2004 m. lapkričio 4 d., 2005 m. gegužės 19 d., 2006 m. birželio 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2007, Nr. 110-4511;

⁹⁵ Valstybės žinios, 2001, Nr. 62-2276

⁹⁶ Valstybės žinios, 1994, Nr. 101-2018;

⁹⁷ Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3088;

⁹⁸ Valstybės žinios, 2003, Nr. 8-289;

Asmenims, kurie įgyja teisę į teisėjų valstybinę pensiją ir turi teisę į kitas valstybines pensijas, nustatytas Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme bei specialiuose įstatymuose, jų pasirinkimu skiriama ir mokama tik viena valstybinė pensija, jei kiti įstatymai nenustato kitaip. Taigi ši Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo nuostata iš esmės atkartoja bendrąją normą, įtvirtintą Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme, kuri taikoma visoms valstybinių pensijų rūšims, taigi manytina, kad tų pačių formuluočių pakartojimas kitame specialiajame įstatyme yra nepagrįstas, jei taikoma bendroji norma.

Teisėjų valstybinė pensija skiriama asmenims, dirbusiems Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo, kitų Lietuvos bendrosios kompetencijos ir specializuotų teismų (toliau – bendrosios kompetencijos ir specializuoti teismai) teisėjais bei nuo Lietuvos paskirtais ar išrinktais bet kokio tarptautinio teismo teisėjais, jeigu jie atitinka Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo numatytas sąlygas:

- 1) kreipimosi dėl teisėjų valstybinės pensijos skyrimo metu yra Lietuvos Respublikos piliečiai, nuolat gyvenantys Lietuvos Respublikoje;
- 2) sukako Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių;
- 3) nustojo dirbti teisėjais;
- 4) yra įgiję ne mažesnę kaip 5 metų teisėjo darbo stažą.

Taigi atkreiptinas dėmesys, kad teisėjų valstybinės pensijos skyrimas yra siejamas tiek su pilietybės, tiek su nuolatinės gyvenamosios vietos Lietuvos Respublikoje principais: kreipiantis dėl pensijos skyrimo asmuo turi būti Lietuvos Respublikos pilietis ir turėti čia nuolatinę gyvenamąją vietą, priešingu atveju ši teisėjo valstybinė pensija nebus skiriama. Kai asmuo, jau įgijęs teisę į teisėjo valstybinę pensiją, išvyksta nuolat gyventi į užsienį, tai tolesnis teisėjo pensijos mokėjimas turi tam tikrų ypatumų, t.y. pensija bus mokama toliau tik tuo atveju, jei asmens darbo teisėju Lietuvos Respublikos teismuose stažas yra ne mažesnis kaip 20 metų. Priešingu atveju, teisėjų valstybinė pensija išmokama išvykimo mėnesį paskirtos pensijos dydžio už 6 mėnesius į priekį ir toliau nebemokama. Sugrįžusiam iš užsienio teisėjų valstybinės pensijos gavėjui nuolat gyventi Lietuvoje, teisėjų valstybinės pensijos mokėjimas yra atnaujinamas.

Kita sąlyga teisėjų valstybinei pensijai gauti yra teisėjo darbo stažas. Atkreiptinas dėmesys, kad teisėjų darbo stažą teisėjų valstybinei pensijai gauti sudaro laikas nuo 1990 m. kovo 11 d., kurį asmuo dirbo teisėju Lietuvos teritorijoje veikiančiuose teismuose arba nuo Lietuvos paskirtu ar išrinktu bet kokio tarptautinio teismo teisėju. Jeigu asmuo teisėjo darbo

stažą įgijo dirbdamas teisėju skirtinguose teismuose ir skirtingu laiku, jo įgytas teisėjo darbo stažas teisėjų valstybinei pensijai gauti sumuojamas Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintų Teisėjų valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų nustatyta tvarka.

Tokia nuostata yra aiškiai diskriminuojami tie teisėjai, kurių darbo stažo pagrindą sudaro darbas iki Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo, t.y. tarybiniais laikais, laikotarpis. Taigi, kaip teigia dr. J. Maculevič, neatsižvelgiama į kitus, svarbesnius teisėjo darbo rodiklius ir veiksnius (pvz., panaikintų sprendimų ir nuosprendžių procentą), o pabrėžiama, kuriuo laikmečiu jis ėjo savo pareigas.⁹⁹ Šiuo atveju didesnę įtaką turi politinių sprendimų reikšmė, o ne pagrįstas teisinis reguliavimas. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad šiuo atveju teisėjų valstybinių pensijų dydžiui darbo stažas turi daug didesnę reikšmę, negu apskaičiuojant valstybinio socialinio draudimo pensijas, kadangi asmenims, turintiems teisę gauti teisėjų valstybinę pensiją ir atitinkantiems įstatymo nustatytas sąlygas, teisėjų valstybinė pensija apskaičiuojama iš paskutinių 5, prieš nustoiant eiti teisėjo pareigas, metų teisėjo gauto darbo užmokesčio vidurkio.

Atitinkamai yra skiriama tokio dydžio valstybinė teisėjų pensija, priklausomai nuo darbo stažo:

- 45 procentų šio dydžio - įgijusiems ne mažesnę kaip 20 metų teisėjo darbo stažą;
- 35 procentų šio dydžio - įgijusiems 15 ir daugiau metų teisėjo darbo stažą;
- 20 procentų šio dydžio - įgijusiems 10 ir daugiau metų teisėjo darbo stažą;
- 10 procentų šio dydžio - įgijusiems 5 ir daugiau metų teisėjo darbo stažą.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatyme yra pakartota dar viena bendroji norma, įtvirtinta Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme, t.y. kad nustatyta tvarka apskaičiuotos teisėjų valstybinės pensijos ir pagal kitus įstatymus paskirtų pensijų (valstybinių ir valstybinių socialinio draudimo pensijų) suma vienam asmeniui negali viršyti užpraeito ketvirčio prieš tą mėnesį, už kurį mokama teisėjų valstybinė pensija, Statistikos departamento paskelbto šalies ūkio vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio 1,5 dydžio. Ši pensijos dydžio ribojimą taiko teisėjų valstybines pensijas skirianti ir mokanti institucija - Nacionalinė teismų administracija.¹⁰⁰

Pastebėtina, kad Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatyme galima rasti tam tikrų neatitikimų, kadangi viena iš teisėjų valstybinės pensijos skyrimo sąlygų pagal Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnį yra tai, kad asmuo nustojo dirbti teisėju, tačiau to paties įstatymo 7 straipsnio 3 dalyje yra numatyta: „Jeigu asmuo, kuriam

⁹⁹ Maculevič J. Socialinės apsaugos teisės reformos keliai ir klystkeliai amžių sandūroje, Darbo ir socialinės apsaugos teisė XXI amžiuje: iššūkiai ir perspektyvos, Vilnius: TIC, 2007.

¹⁰⁰ Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3088;

jau buvo paskirta teisėjų valstybinė pensija, po jos paskyrimo dirbdamas Lietuvos teismuose įgyja ne mažesnę kaip 5 metų teisėjo darbo stažą, jo prašymu teisėjų valstybinė pensija jam gali būti paskirta iš naujo. Šiuo atveju pensija apskaičiuojama šio Įstatymo 6 straipsnyje nustatyta tvarka. Iš naujo paskirta teisėjų valstybinė pensija skiriama nuo mėnesio, einančio po to mėnesio, kurį asmuo kreipėsi dėl teisėjų valstybinės pensijos skyrimo iš naujo, pirmosios dienos.“ Manytina, kad jei asmuo nustojo dirbti teisėju ir jam buvo paskirta teisėjų valstybinė pensija, o vėliau vėl yra paskiriamas eiti teisėjo pareigas, tai teisėjų valstybinės pensijos mokėjimas turėtų būti nutraukiamas, kadangi asmuo turi draudžiamųjų pajamų, pagal Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio 6 dalį. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad ši įstatymo nuostata 2007 m. spalio 22 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo yra pripažinta prieštaraujančia Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52, 109 straipsniams bei 48 straipsnio 1 daliai. Kaip pažymėjo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas galimybės laisvai pasirinkti darbą ar verslą suvaržymu laikytinas toks teisinis reguliavimas, kai asmuo negali darbo bei verslo laisvai pasirinkti dėl to, kad įgyvendinus šią teisę jam būtų nemokama paskirta ir iki tol mokėta pensija ar jos dalis.¹⁰¹ Oficiali konstitucinė žmogaus teisių doktrina yra grindžiama ir principine nuostata, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad asmuo, įgyvendindamas vieną konstitucinę teisę, netektų galimybės įgyvendinti kitą konstitucinę teisę.¹⁰² Atsižvelgiant į aukščiau išdėstyta, manytina, kad Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 1 dalies 3 punktas yra nevisiškai tinkamai suformuluotas. Pažymėtina, kad nustatant kokiems asmenims skiriama ir mokama valstybinė pensija, valstybinės pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindus bei sąlygas, taip pat šios pensijos dydžius, privalu paisyti konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo ir proporcingumo principų.¹⁰³

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatyme taip pat yra numatyti 6 atvejai, kada teisėjų valstybinė pensija neskiriama, o paskirtoji nemokama, atsižvelgiant į tai, kad vienas iš šių punktų yra pripažintas prieštaraujančiu Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taigi netaikomas nuo Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimo įsigaliojimo dienos. Taigi galiojantys teisėjų valstybinės pensijos nemokėjimo pagrindai yra:

- 1) teisėjo įgaliojimai nutrūko apkaltos proceso tvarka;
- 2) teisėjas atleidžiamas iš teisėjo pareigų, nes savo poelgiu pažemino teisėjo vardą;

¹⁰¹ Valstybės žinios, 2007, Nr. 110-4511;

¹⁰² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios, 2002, Nr. 113-5057;

¹⁰³ Valstybės žinios, 2007, Nr. 110-4511.

3) įsiteisėja asmenį apkaltinęs teismo nuosprendis (neatsižvelgiant į atleidimą nuo bausmės atlikimo, vėlesnį teistumo išnykimą ar panaikinimą);

4) asmuo gauna kitos valstybės pensiją;

5) asmuo dirbo arba tarnavo Valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 4 dalies 1–8 punktuose išvardytose struktūrose. Šiais atvejais asmens teisė gauti teisėjo valstybinę pensiją nustatoma remiantis Valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 5 dalyje nustatyta tvarka patvirtintu tarnybų ir pareigų sąrašu;

Atsižvelgiant į 2000 m. vasario 10 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimą, pažymėtina, kad valstybinės pensijos yra neskiriamos tik, kai asmuo dirbo Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 4 dalyje aiškiai nurodytose institucijose (struktūrose), kadangi Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad įstatymo norma, pagal kurią Vyriausybė turi įgaliojimus nustatyti tarnybas ir pareigas, kuriasėjusiems asmenims neskiriamos nukentėjusių asmenų pensijos, vertintina kaip nustatanti Vyriausybės tiesę tiksliai nurodyti konkrečias pareigas ir tarnybas ir nesuteikianti Vyriausybei teisinio pagrindo keisti įstatymo nustatytą teisinio reguliavimo ribų.¹⁰⁴ Taigi manytina, kad analogija taikytina ir teisėjų valstybinėms pensijoms skirti.

Kreiptis dėl teisėjų valstybinės pensijos paskyrimo galima bet kuriuo metu po teisės gauti šią pensiją atsiradimo dienos. Teisėjų valstybinė pensija skiriama ir mokama nuo teisės į šią pensiją įgijimo dienos, tačiau ne daugiau kaip už 12 mėnesių iki visų dokumentų pensijai skirti gavimo Nacionalinėje teismų administracijoje dienos. Šiuo teisiniu reguliavimu numatyta, kad atgaline data nebūtų mokama pernelyg ilgo laiko tarpo valstybinė teisėjų pensija, dėl kurios nebuvo kreiptasi. Teisėjų valstybinė pensija skiriama iki asmens mirties.¹⁰⁵

Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas numato, jog teisėjų valstybinė pensija mokama už praėjusį mėnesį. Ši įstatyminė norma siejama su draudžiamųjų pajamų neturėjimu, tačiau ir vėl pastebėtina, kad įstatymas numato tam tikrus neatitikimus, kadangi apie draudžiamųjų pajamų įtaką teisėjų valstybinės pensijos mokėjimui jau buvo kalbėta – Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas tokį teisinį reguliavimą pripažino prieštaraujančiu Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Teisę į teisėjų valstybinę pensiją įgijusiems asmenims, kurie gyvena iš Lietuvos Respublikos valstybės ar savivaldybės biudžeto finansuojamose globos įstaigose ir šiose įstaigose gauna visišką valstybės (savivaldybės) išlaikymą, teisėjų valstybinės pensijos nemokamos.

¹⁰⁴ Valstybės žinios, 2000, Nr. 14-370.

¹⁰⁵ Valstybės žinios, 2002. Nr. 73-3088.

Atkreiptinas dėmesys, kad analogiška norma, įtvirtinta Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 3 dalyje yra Konstitucinio Teismo 2008-12-24 nutarime pripažinta prieštaraujančia konstituciniam teisinės valstybės principui,¹⁰⁶ kadangi vartojama formuluotė „visiškas valstybės išlaikymas“ nėra aiški savo prasme, taigi negali būti pagrindu nutraukti valstybinės pensijos mokėjimui. Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 8 straipsnio 8 dalyje ši nuostata yra labiau konkretizuota, tačiau kyla klausimas, kodėl pareigūnų ir karių teisinis reglamentavimas vis dar nėra pakeistas ir suderintas su Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išaiškinimu, juo labiau jei dėl teisėjų visiško valstybinio išlaikymo formuluotės neaiškumų nekyla.

¹⁰⁶ Valstybės žinios, 2008, Nr. 150-6106.

IŠVADOS

Atsižvelgiant į darbo tikslą ir iškeltus uždavinius, galima formuluoti šias išvadas:

1. Valstybinių pensijų sistemos vieta visoje socialinės apsaugos teisėje yra neapibrėžta, kadangi egzistuoja šalia tradicinių socialinio draudimo ir socialinės paramos schemų kaip specialių socialinių išmokų sistema, tačiau iš esmės turi tiek vienos, tiek kitos schemos bruožų. Pagrindinis kriterijus, remiantis kuriuo papildomos išmokos priskiriamos valstybinių pensijų sistemai, yra šių pensijų mokėjimas iš valstybės biudžeto.
2. Įstatymų leidėjas pripažįsta, kad valstybinių pensijų sistemos egzistavimas valstybėje sukelia prielaidas asmenų diferenciacijai, tačiau socialinė politika pakrypo visai kita linkme – vietoj universalių schemų kūrimo proceso pasirinktas specialių „privilegiuotų“ schemų kūrimas, nors teisingesnis sprendimas būtų maksimaliai suvienodinti, supaprastinti visų pensijų mokėjimo tvarką.
3. Valstybinių pensijų egzistavimas valstybėje lemia „dvigubą“ tam tikrų kategorijų asmenų socialinį aprūpinimą, kas sukelia socialinį konfliktą bei nepasitenkinimą visuomenėje, taigi galima kalbėti netgi apie diskriminaciją, kai teisiniu reguliavimu yra nustatomos ypatingai palankios sąlygos vienoms asmenų kategorijoms, tuo pačiu paneigiant kitų asmenų teises.
4. Valstybinės pensijos galėtų būti pakeistos tam tikra papildomų išmokų sistema, tačiau tai neturėtų būti pensijų rūšis, kadangi valstybinių pensijų egzistavimas iškreipia socialinio draudimo principus, skatina socialinę nelygybę.

SUMMARY

Reforms of pension system and development of pension system models are of high relevance not only in Lithuania but in other countries as well. Besides social insurance and social support systems there is also one more state pension system which comprises of the first and the second grade state pensions, aggrieved persons state pensions, state pensions for officers and soldiers, scientists and judges in Lithuania. All these pensions are financed from the State's budget of the Republic of Lithuania. They do not act according to the generation solidarity principle though they are coherent with some social risks and their mission is very specific. Some state pensions are given for special merits to the Republic of Lithuania, sometimes pensions are given to aggrieved persons as some compensation or they may be given for some service or work. There is no definition or obvious criteria according to which these pensions could be given from state pension system there. Talking about dispensation of state pensions and payment conditions it should be noted that the fundamentals and conditions of state pensions dispensation, methodology of calculation differ greatly as well.

LITERATŪRA

1. NORMINĖ LITERATŪRA

1. 1971 m. birželio 14 d. Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 1408/71 „Dėl socialinės apsaugos sistemų taikymo pagal darbo sutartį dirbantiems asmenims, savarankiškai dirbantiems asmenims ir jų šeimos nariams, judantiems Bendrijoje“ [Interaktyvus] Žiūrėta 2009-03-02. Prieiga per internetą < <http://www.sodra.lt/get.php?f.4289>>.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014;
3. Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 27-715;
4. Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas, Valstybės žinios, 1995, Nr. 1-4;
5. Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas, Valstybės žinios, 1991, Nr. 7-191;2002, Nr. 68-2758;
6. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, Valstybės žinios, 2004, Nr. 83-2983.
7. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas, Valstybės žinios, 1994, Nr. 99-1958; 2005, Nr.71-2558;
8. Lietuvos Respublikos pensijų fondų įstatymas, Valstybės žinios, 1999, Nr. 55-1765.
9. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas, Valstybės žinios, 2002 Nr. 123-5511;
10. Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymas, Valstybės žinios, 2006, Nr. 141-5405;
11. Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas, Valstybės žinios, 2002. Nr. 73-3088;
12. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas, Valstybės žinios, 1990, Nr. 32-761;
13. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2009 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas, Valstybės žinios, 2008, Nr. 149-5998;
14. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, Valstybės žinios, 1991, Nr. 17-447; 2004, Nr. 171-6295;
15. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, Valstybės žinios, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555;
16. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, Valstybės žinios 1994, Nr. 101-2018;

17. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 5 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 111-3578.
18. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas, Valstybės žinios, 1999, Nr. 60-1945; 2006, Nr. 77-2975;
19. Lietuvos Respublikos Prezidento 2008 m. gegužės 7 d. dekretas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 6, 16 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo gražinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti“, Valstybės žinios, 2008, 53-1963.
20. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. sausio 27 d. nutarimas Nr. 52 „Dėl profesorių ir docentų rentos“, Valstybės žinios, 1992, Nr. 9-230.
21. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. sausio 27 d. nutarimo Nr. 52 dalinio pakeitimo“, Valstybės žinios, 1993, Nr. 12-305.
22. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas Nr. 1156 „Dėl Valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“, Valstybės žinios, 1994, Nr. 91-1781; 2005, Nr. 83-3066;
23. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. spalio 4 d. nutarimas Nr. 1196 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001-2004 metų programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“, Valstybės žinios, 2001, Nr. 86-3015.
24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. sausio 21 d. nutarimas Nr. 68 „Dėl Teisėjų valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“// Valstybės žinios, 2003, Nr. 8-289;
25. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Respublikos Prezidento valstybinės rentos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“, Valstybės žinios, 2007, Nr. 23-881;
26. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. kovo 14 d. nutarimas Nr. 255 „Dėl Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo, Valstybės žinios, 2007, Nr. 33-1198;
27. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. sausio 28 d. nutarimas Nr. 114 „Dėl strateginių veiklos planų“, Valstybės žinios, 2008, Nr. 28-1017.
28. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusių nuo 1939-1990 metų okupacijų, teisinio statuso įstatymo 8 straipsnio 3 dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 3 d. nutarimu Nr. 829 "Dėl 1939-1990

metų okupacijų represinių struktūrų, tarnybų ir pareigų, kurias ėjusiems asmenims neskiriamos nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos, sąrašo patvirtinimo" patvirtinto sąrašo "1939-1990 metų okupacijų represinės struktūros, tarnybos ir pareigos, kurias ėjusiems asmenims neskiriamos nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos" 9 bei 12 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 4 daliai“, Valstybės žinios, 2000, Nr. 14-370;

29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymo 4 straipsnio 1 ir 2 dalių, 5 straipsnio 1 ir 3 dalių, 7 straipsnio 3 dalies 1 punkto, 4, 5 ir 6 dalių, šio įstatymo priedėlio ii skirsnio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo 6 priedėlio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo pakeitimo įstatymo 9 straipsnio, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 29 d. nutarimo Nr. 499 "Dėl valstybinės valdžios, valstybės valdymo ir teisėsaugos organų vadovų bei kitų pareigūnų laikinos bandomosios darbo apmokėjimo tvarkos", Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 24 d. nutarimo Nr. 666 "Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros sistemos ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento pareigūnų bei kitų darbuotojų darbo apmokėjimo", Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 1494 "Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo Nr. 689 "Dėl teisėtvarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo" dalinio pakeitimo" atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios, 2001, Nr. 62-2276;
30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios, 2002, Nr. 113-5057
31. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 2 dalies (2000 m.

- gruodžio 21 d. redakcija) ir 13 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 20 d. nutarimu Nr. 83 patvirtintų vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos, Prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų 25 punkto 2 pastraipos (2001 m. gegužės 25 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir šių nuostatų 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 4 daliai“, Valstybės žinios, 2003, Nr. 68-3094;
32. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu Nr. 1156 patvirtintų valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1994 m. liepos 18 d. redakcija), Valstybės žinios, 2003, Nr. 115-5221;
33. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio (2002 m. liepos 2 d., 2004 m. lapkričio 4 d., 2005 m. gegužės 19 d., 2006 m. birželio 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2007, Nr. 110-4511;
34. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 2 dalies (2000 m. liepos 13 d., 2005 m. gegužės 19 d. redakcijos), 11 straipsnio 5 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija), 11 straipsnio 3 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 12 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios, 2008, Nr. 150-6106;

SPECIALIOJI LITERATŪRA

1. Baltutytė E. Europos socialinė chartija ir socialinės teisės Konstitucijoje. *Jurisprudencija*, 2002, Nr. 30 (22), p. 75, 79.
2. Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje (lietuvių ir latvių kalbomis) // *Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje. (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Latvijos Konstitucinio Teismo konferencijos medžiaga)*. Vilnius, 2007. P. 81-97; P. 169- 184. ISBN 978-9955-688-02-0.
3. Bitinas A. Lietuvos pensijų sistemos modelis ir pensijų garantijų perspektyvos. *Jurisprudencija*, 2008, Nr. 8 (110). ISSN 1392-6195.
4. Guogis A. Dėl libertarizmo reikšmės vystantis socialinei atskirčiai: pensijų reformų atvejis. [Interaktyviai] Žiūrėta 2009-01-29] Prieiga per internetą <<http://www.balsas.lt/naujiena/178500>>.
5. Guogis A. Kai kurie socialinio solidarumo praradimo aspektai Vakaruose ir Lietuvoje. *Socialinis darbas*, Vilnius, 2006, Nr. 5 (1), p. 9-13.
6. Guogis A. Socialinė apsauga ir naujosios viešosios vadybos alternatyva. *Socialinis darbas*, 2002, Nr. 4 (2), p. ISSN 1648-4789.
7. Guogis A. Socialinės politikos modeliai. Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 80. ISBN 9986-752-76-0.
8. Lazutka R. Pensijų istorija ir šiandiena. *Mūsų balsas*. Nr. 7, 2001 04 27.
9. Maculevič Jurij, Socialinės apsaugos teisės reformos keliai ir klystkeliai amžių sandūroje. *Darbo ir socialinės apsaugos teisė XXI amžiuje: iššūkiai ir perspektyvos*, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 622, ISBN 9789955300229.
10. Mimberg U.S., Angele S., Heine W. Socialinė apsauga: tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra. Vilnius: Sveikatos Ekonomikos Centras 1998, p. 94, ISBN 9986-806-05-4.
11. Nekrošius I. Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė. Vilnius: Mintis, 1983, p. 156.
12. Petrylaitė V. Socialinės apsaugos sistemų koordinavimo srities nustatymo problematika reglamentuojant kai kurias Lietuvos socialinės apsaugos išmokas. *Jurisprudencija*, 2008, Nr. 8 (110), p. 89-94. ISSN 1392-6195.
13. Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius, MRU Leidybos centras, 2005, p. 224, ISBN 9955-563-75-3.
14. Tiažkijus V. Naujas požiūris į teisės sistemos sampratą. *Teisė*. 2004. T. 50. p. 155-166.

15. Mokslininkų pensijos : mokymo priemonė / Socialinio draudimo mokymo ir tyrimo centras, Vilnius 1996.
16. Pastabos ir pasiūlymai dėl Valstybinių pensijų sistemos pertvarkymo koncepcijos. - Lietuvos laisvosios rinkos instituto (LLRI) tyrimas. [Interaktyviai] Žiūrėta 2009-01-15. Prieiga per internetą < <http://www.lrinka.lt/Tyrimai/Socialin/Valstpens.phtml> >
17. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. [Interaktyviai] Žiūrėta 2009-02-03. Prieiga per internetą <<http://www.socmin.lt/index.php?193607379>>.
18. Valstybinio socialinio fondo valdyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. [Interaktyviai] Žiūrėta 2009-02-03. Prieiga per internetą <http://www.sodra.lt/lt>
19. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319401&p_query=&p_tr2= > Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 6, 16 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas Nr. X-1504. Nepasirašytas.